

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “มุมมองเชิงประวัติศาสตร์และสังคมของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์” เป็น การศึกษาการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบชนิดหนึ่งที่มีการซื้อขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ โดยเน้นเฉพาะสินค้าประเภทซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ประเภทเพลง ภาพยนตร์และละคร ซึ่งผู้วิจัยทบทวน แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไว้ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

1.1 แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบ

1.2 แนวคิดเรื่องฮาบิทัส (Habitus) ฟิลด์ (Field) และปฏิบัติการ (Practice) ของ Pierre Bourdieu (ปีแยร์ บูร์ดิเยอร์)

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

1. แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบ

การศึกษา “มุมมองเชิงประวัติศาสตร์และสังคมของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์” เป็น การศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับสินค้าผิดกฎหมายตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ซึ่งจัดว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตาม “เศรษฐกิจนอกระบบ” มิได้จำกัดอยู่เฉพาะสินค้าที่ผิดกฎหมายเท่านั้น ยังรวมถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่มีการ เสียภาษี และไม่มีการบันทึกรายรับและรายได้ที่ชัดเจน ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ แสดงให้เห็นว่าการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบมักครอบคลุมหลากหลายแง่มุม เช่น ในแง่ ของกฎหมายหรือระบบการจดทะเบียนรายได้ของรัฐ

การศึกษาเศรษฐกิจนอกระบบเริ่มต้นในทศวรรษ 1950 ซึ่งเป็นการศึกษาจากมุมมองทาง เศรษฐศาสตร์โดยนักเศรษฐศาสตร์อย่าง Arthur Lewis ที่ได้เสนอทฤษฎีเศรษฐศาสตร์พัฒนาการ ซึ่งอธิบายถึงการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาระบบ อุตสาหกรรมที่จะดูดแรงงานจากภาคเกษตรซึ่งเป็นเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมมาอยู่ในภาคอุตสาหกรรม ทำให้แนวคิดเรื่องภาคเกษตรแบบดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยภาคเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ (Modern-

Traditional Dichotomy) ซึ่งในการศึกษานั้นสะท้อนนัยของเศรษฐกิจนอกระบบในความหมายของภาคเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม โดย Keith Hart นักมานุษยวิทยาเศรษฐกิจเป็นผู้นำคำว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” มาใช้เป็นคนแรกซึ่งให้ความหมายไว้ว่า เป็นเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่อยู่นอกรอบแห่งกฎเกณฑ์หรือการกำกับจากรัฐ และมีเป้าหมายเพื่อความอยู่รอดจากภาวะความยากจนเป็นหลัก (มนนิกา สังข์ศักดิ์ดา และ นิสวันต์ พิษณุดำรง 2547: 20)

Keith Hart (1973: 68) ศึกษาเศรษฐกิจนอกระบบในประเทศโลกที่สามซึ่งเน้นการศึกษาตลาดแรงงานในเมืองแถบทวีปแอฟริกาโดยใช้ชุดแนวคิดพัฒนาการทางเศรษฐกิจประเทศในแถบตะวันตกเป็นแนวทางในการศึกษาเปรียบเทียบกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองในประเทศโลกที่สามซึ่งพบว่า ในช่วงทศวรรษ 1970 ประเทศโลกที่สามเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ประชากรเพิ่มสูงขึ้น ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงปากท้องไม่เพียงพอต่อความต้องการ ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยเพิ่มมากขึ้น โรงงานขนาดใหญ่ไม่สามารถจ้างบุคคลให้ทำงานต่อได้ เพราะขาดทุนทรัพย์ มีเพียงโรงงานขนาดเล็กที่สามารถจ้างคนเข้ามาทำงานได้แต่มีความสามารถจ่ายเงินเดือนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น รวมถึงคนยากจนต้องดิ้นรนหางานทำทุกวิถีทาง วิธีการหนึ่ง คือ การต้องออกไปขายของตามที่สาธารณะ

การศึกษาของ Hart จึงสะท้อนให้เห็นแหล่งที่มาของรายได้ที่แตกต่างกันของคนเมืองในประเทศโลกที่สาม แบ่งเป็นรายได้จากการรับจ้างทำงานและการทำงานด้วยตัวเอง (wage employment – self employment) (Hart 2006: 23-25) ซึ่งแหล่งที่มาของรายได้ประการหลังนี้เองที่เป็นก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบ

Hart เสนอมุมมองต่อเศรษฐกิจนอกระบบว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความเป็นพลวัตและคุณลักษณะหลากหลาย การพิจารณาลักษณะของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบถูกนำมาอ้างอิงกับวิถีชีวิตของคนเมือง ทำให้เศรษฐกิจนอกระบบจึงมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นงานที่ใช้ทักษะและความสามารถในระดับต่ำ
2. เป็นงานที่เกิดขึ้นภายในครัวเรือน โดยมีสมาชิกในครอบครัวเป็นเจ้าของกิจการ
3. เป็นงานที่มีการปฏิบัติการในระดับเล็ก
4. เป็นงานที่ใช้การผลิตจากแรงงานและใช้เทคโนโลยีที่ล้าสมัย
5. เป็นตลาดที่มีการแข่งขันแบบไม่มีกฎระเบียบ

นอกจากการศึกษาของ Hart แล้ว องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization : ILO) ยังมีบทบาทอย่างมากในการเผยแพร่แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบได้รับความสนใจมากขึ้น จากการศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจในภูมิภาคแอฟริกา พบว่า

เศรษฐกิจนอกระบบแบบดั้งเดิม (ภาคเกษตรกรรม) ไม่อาจทดแทนด้วยเศรษฐกิจในระบบที่เป็นภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ และยังมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นกับคนเมืองในทวีปแอฟริกาด้วย องค์การแรงงานระหว่างประเทศจึงได้ประกาศพันธกิจเคนยา 1972 (Kenya Mission 1972) มีแนวความคิดว่า เศรษฐกิจนอกระบบมีความสำคัญอย่างมากในการสร้างงาน รายได้ และความอยู่รอดในระยะเปลี่ยนผ่านจากเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมไปสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่ (Portes and Haller 2005: 405)

องค์การแรงงานระหว่างประเทศแบ่งเป็นเศรษฐกิจออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ เศรษฐกิจในระบบ (เศรษฐกิจสมัยใหม่) และเศรษฐกิจนอกระบบ (เศรษฐกิจภาคการเกษตรและนอกเหนือจากการเกษตรแต่ไม่เข้าข่ายในเศรษฐกิจสมัยใหม่) ซึ่งต่อมาเศรษฐกิจนอกระบบมีการปรับเปลี่ยนความหมายให้เหมาะกับกาลเวลาและรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวในลำดับต่อไป

มนนิกา สังข์ศักดิ์ และ นิสวันต์ พิชญ์ดำรง (2547: 20) เสนอแนวความคิดความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบและเศรษฐกิจในระบบไว้ 3 แนวคิด ได้แก่

1. แนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบและเศรษฐกิจในระบบแบบทวิลักษณ์ (Dualist) ซึ่งมองว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นภาคเศรษฐกิจชายขอบ (Marginal Sector) ที่แยกส่วนจากภาคเศรษฐกิจในระบบ ถือเป็นแหล่งรายได้ทางสังคม เศรษฐกิจนอกระบบเกิดขึ้นและดำรงอยู่เนื่องจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในระบบไม่สามารถดูดซับกำลังแรงงานได้ทั้งหมด

2. แนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบและเศรษฐกิจในระบบเชิงโครงสร้าง (Structuralist) เศรษฐกิจนอกระบบเป็นระบบเศรษฐกิจที่รองรับเศรษฐกิจในระบบ มีผลต่อการลดต้นทุน และช่วยเพิ่มความสามารถแข่งขันของการผลิตในระบบ

3. แนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบและเศรษฐกิจในระบบเชิงกฎหมาย (Legalist) ซึ่งมองว่า เศรษฐกิจนอกระบบเป็นผลจากระบบราชการที่ใช้อำนาจเกินเลย และระบบกฎหมายที่สร้างความยุ่งยากจนกลายเป็นภาระต้นทุนทางธุรกิจส่งผลผู้ประกอบการพยายามหลบเลี่ยงและละเมิดระเบียบปฏิบัติของทางการ

แม้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบจะมีจุดกำเนิดมาจากการมองว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ได้อยู่ในเศรษฐกิจสมัยใหม่หรือภาคอุตสาหกรรม แต่ในปัจจุบันการนำคำว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” ไปใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการศึกษาของนักวิชาการแต่ละคนที่ให้นิยามที่แตกต่างกัน ดังนั้น คำว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” จึงมีคำศัพท์ที่ใช้แทนอยู่หลากหลาย ซึ่ง

Suresh N. Shenda (อ้างใน สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา 2547: 5) รวบรวมคำศัพท์ที่แสดงให้เห็นถึงจุดเน้นของคำเรียกแทนเศรษฐกิจนอกระบบ ดังต่อไปนี้

“เศรษฐกิจนอกระบบ” (Informal Economy) ใช้เน้นในกิจการของช่างฝีมือและวิสาหกิจขนาดเล็กที่อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา

“เศรษฐกิจแฝงเร้น” (Hidden Economy) “เศรษฐกิจใต้ดิน” และ “เศรษฐกิจสนธยา” (Twilight Economy) ใช้เน้นกิจกรรมที่เลียงภาษี

“เศรษฐกิจคู่ขนาน” (Parallel Economy) และ “ตลาดมืด” (Black Market) เน้นเรื่องการค้าและการแลกเปลี่ยนเงิน

“เศรษฐกิจไม่ใช่ทางการ (Unofficial Economy) และ “เศรษฐกิจที่ไม่ได้บันทึก” (Unrecorded Economy) เน้นเศรษฐกิจที่หน่วยงานทางการไม่ได้บันทึกไว้

“เศรษฐกิจเงา” (Shadow Economy) เน้นเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเศรษฐกิจในช่วงเปลี่ยนผ่าน เช่น กลุ่มประเทศยุโรปตะวันออกซึ่งผู้ที่ทำกิจกรรมเศรษฐกิจแบบนี้จะได้รับผลประโยชน์มากกว่าการทำกิจกรรมเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ

“เศรษฐกิจเงินสด” (Cash Economy) เน้นในเรื่องการใช้เงินสดเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจใต้ดิน

“เศรษฐกิจที่จัดระเบียบตนเอง” (Self-regulated Economy) เน้นสภาพที่ผู้อยู่ในเศรษฐกิจนี้จัดการแก้ไขปัญหาและปรับตนเอง โดยไม่ได้อาศัยการดูแลคุ้มครองจากรัฐ

“เศรษฐกิจที่บริการตนเอง” (Self-service Economy) เน้นการสนองสินค้าและบริการแก่ตนเอง

“เศรษฐกิจที่สอง” (Second Economy) เป็นการแสดงให้เห็นว่ายึดถือเศรษฐกิจในระบบเป็นเศรษฐกิจที่หนึ่ง

“เศรษฐกิจสีเทา” (Grey Economy) เน้นลักษณะทั่วไปของเศรษฐกิจที่มีทั้งไม่ขาวและไม่ดำ อย่างไรก็ตาม เส้นแบ่งระหว่างเศรษฐกิจในระบบกับนอกระบบยังคงมีความพร่ามัวอยู่มาก

“เศรษฐกิจที่ไม่ได้มีการสังเกต” (Unobserved Economy) มีความหมายใกล้เคียงกับ “เศรษฐกิจที่มองไม่เห็น” (Invisible Economy) และ “เศรษฐกิจที่จมอยู่ข้างล่าง” (Submerged Economy) นอกจากนั้นยังมีคำว่า “เศรษฐกิจที่ผิดปกติ” (Irregular Economy) อีกด้วย

สำหรับการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้คำเรียกแทน “เศรษฐกิจนอกระบบ” ว่า Underground Economy ตามการนิยามของ Feige (1990) ที่มองว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นการดำเนินกิจกรรมที่ไม่เป็นไปตามกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ของสังคม รวมถึงเป็นกิจกรรมที่ฝ่าฝืนกฎหมายด้วย โดย

การซื้อขายที่ผิดละเมิดลิขสิทธิ์เป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย เนื่องจากที่ผิดละเมิดลิขสิทธิ์เป็นการคัดลอกเอาผลงานของเจ้าของลิขสิทธิ์มาทำการเผยแพร่โดยไม่ได้รับอนุญาตหรือความยินยอมจากเจ้าของลิขสิทธิ์ซึ่งเป็นการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537 ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้คำว่า Underground Economy แทนเศรษฐกิจนอกระบบที่เป็นการซื้อขายที่ผิดละเมิดลิขสิทธิ์

จากการใช้คำศัพท์แทนเศรษฐกิจนอกระบบที่มีความแตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ของการศึกษานั้นส่งผลต่อความหลากหลายในการให้ความหมายเศรษฐกิจนอกระบบซึ่งขึ้นอยู่กับจุดเน้นของการศึกษาและวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ นักวิชาการและองค์กรต่างๆ จึงระบุความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบตามเกณฑ์ที่ตนเองกำหนดขึ้นมาเป็นแนวทางในการศึกษาดังที่จะกล่าวต่อไป

1.1 ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบ

นักวิชาการแต่ละคนให้ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบแตกต่างกันตามเกณฑ์และการให้ความสำคัญในงานศึกษาของตนเอง ดังต่อไปนี้

Feige (1990: 90) ให้คำจำกัดความเศรษฐกิจนอกระบบที่เน้นด้านคุณสมบัติของกิจกรรมเพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบกับเศรษฐกิจนอกระบบ กล่าวคือกิจกรรมทางเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับกฎที่ถูกต้องอยู่ภายใต้ที่ถูกรับปฏิบัติไว้หรือไม่ การผิดกติกาอยู่ภายใต้หรือยอมทำตามกฎถือว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นทางการหรือเศรษฐกิจในระบบ ในขณะที่กิจกรรมที่ไม่ได้ดำเนินการตามกฎต่างๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นถือว่าเป็นเศรษฐกิจนอกระบบ โดย Feige ให้คำจำกัดความของเศรษฐกิจนอกระบบไว้ว่า “เป็นเป็นการดำเนินกิจกรรมที่ไม่เป็นไปตามข้อกำหนดเชิงสถาบันและกิจกรรมที่เป็นการฝ่าฝืนในเชิงกฎหมาย”

Hart (2006) ให้ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบว่าเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพของผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นคนยากจน รวมถึงอาชีพที่ใช้ทักษะความสามารถและเทคโนโลยีในการผลิตแบบล้าหลัง และมักเป็นธุรกิจขนาดเล็กที่มีการลงทุนในระดับต่ำ

ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบในแง่มุมมองของการใช้กฎหมายเป็นตัวแบ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนอกระบบหมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกประเภทที่อยู่นอกเหนือตัวบทกฎหมายรวมถึงกิจกรรมที่ไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย (สำนักแรงงานระหว่างประเทศ 2546: 8) ลักษณะดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจนอกระบบมีความน่าสนใจว่าเศรษฐกิจในระบบ ซึ่งเป็นความท้าทายต่อการศึกษาเศรษฐกิจที่ปกปิดซ่อนเร้นและหลีกเลี่ยงจากกฎหมาย (Loayza Norman อังใน วรพล ไสค์ติยานุรักษ์ 2550: 17)

รูปนีย์ วัชรชัยสมร (2537: 10-11) ให้ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบไว้ 2 แห่งมุม ได้แก่ แ่งของการหลีกเลี่ยงภาษี และแ่งของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ

ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบในแ่งของการหลีกเลี่ยงภาษี หมายถึง การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ชำระภาษีอากรหรือพยายามชำระแต่น้อยกว่าที่ควรจะเป็น โดยอาศัยช่องโหว่ของกฎหมายภาษีอากร รวมถึงกิจกรรมที่เกี่ยวกับการหลบหนีภาษีด้วย

ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบในแ่งของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ หมายถึง กิจกรรมที่ต้องกระทำในลักษณะแอบแฝงซ่อนเร้น ทำให้รายได้จากการดำเนินกิจกรรมไม่มีการบันทึกเป็นตัวเลขสถิติทางการโดยเฉพาะในบัญชีรายได้ประชาชาติ

ส่วนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ให้ความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบบนพื้นฐานของการบริหารและจัดการของรัฐไว้ว่า เศรษฐกิจนอกระบบเป็นการประกอบอาชีพและธุรกิจ ในภาคการผลิตสินค้าและบริการที่สร้างงานและรายได้ ซึ่งไม่ได้อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของภาครัฐ รวมถึงเป็นหน่วยงานธุรกิจขนาดเล็กของชุมชน โดยเจ้าของธุรกิจเป็นผู้ทำงานเองหรืออาจมีลูกจ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่อาจจะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการตามกฎหมาย หลีกเลียงกฎหมาย หรือไม่มีกฎหมายกำกับ (สำนักประเมินผลและเผยแพร่การ พัฒนา 2547: 6-7)

อย่างไรก็ตาม McDonald (1984: 4-18) พยายามนิยามความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบให้ครอบคลุมกิจกรรมต่างๆ มากที่สุด โดยเขาเสนอความหมายของเศรษฐกิจนอกระบบไว้ 4 ประการด้วยกัน ได้แก่

1. ความหมายที่หนึ่ง คือ การดำเนินกิจกรรมที่ถูกต้องกฎหมายของบุคคลหรือหน่วยธุรกิจ แต่ผู้ประกอบกิจกรรมเหล่านั้นพยายามหลีกเลี่ยงการเสียภาษี ทำให้รัฐบาลต้องสูญเสียรายได้จากภาษีอากรในส่วนนี้
2. ความหมายที่สอง คือ การรวมกิจกรรมตามความหมายประการแรกรวมกับกิจกรรมที่โดยปกติสมควรได้รับการบันทึกอยู่ในระบบบัญชีของทางการ แต่เนื่องจากไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลมาทำการบันทึกได้จึงทำให้กิจกรรมบางส่วนนี้ต้องถูกละเลยไป
3. ความหมายที่สาม คือ การรวมกิจกรรมตามความหมายทั้งสองความหมายรวมกับการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางชนิดที่มีลักษณะผิดกฎหมายต่างๆ เข้าไว้ด้วย เช่น การค้ายาเสพติด การลักลอบสินค้าหนีภาษี การตั้งบ่อนการพนัน เป็นต้น

4. ความหมายสุดท้ายเป็นความหมายที่ครอบคลุมความหมายทั้งสามประการรวมกับกิจกรรมที่มีได้มีการซื้อขายในระบบตลาดและเป็นการดำเนินกิจกรรมแบบแฝง เช่น การทำงานบ้านของแม่บ้าน หรือการทำงานที่บ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีความพยายามในการกำหนดคำนิยามของเศรษฐกิจนอกระบบโดยยึดเกณฑ์และคุณสมบัติของกิจกรรมที่แตกต่างกัน แต่ยังคงมีปัญหาจากการระบุว่ากิจกรรมใดเป็นเศรษฐกิจนอกระบบอยู่ ซึ่ง Castells and Portes (1989: 11-15) เสนอให้พิจารณาจากกระบวนการผลิตและการจำหน่ายสินค้า มิใช่สนใจเพียงผลผลิตขั้นสุดท้ายเท่านั้น เช่น การศึกษาตลาดเสื้อผ้าซึ่งเป็นสินค้าที่ถูกกฎหมาย หากผลิตในโรงงานที่มีระบบประกันสังคมและใช้แรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย กิจกรรมนั้นจะเป็นเศรษฐกิจในระบบ ในทางกลับกันหากเสื้อผ้าผลิตจากแรงงานที่ไม่ได้รับการคุ้มครองและไม่มีการเสียภาษีอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เสื้อผ้าเหล่านั้นจะกลายเป็นผลผลิตของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบโดยทันที นอกจากพิจารณากระบวนการผลิตแล้ว การจำหน่ายยังสามารถบ่งบอกประเภทของกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ด้วย หากผู้ประกอบการนำเสื้อผ้ามาขายในร้านค้าที่มีการจดทะเบียนและมีการเสียภาษีจะถูกจัดเป็นเศรษฐกิจในระบบ ในทางตรงกันข้ามหากวางขายตามตลาดนัดหรือแผงลอยและไม่มีการเสียภาษี การดำเนินการดังกล่าวจะกลายเป็นเศรษฐกิจนอกระบบโดยทันทีแม้ว่าเสื้อผ้าเหล่านั้นจะผลิตมาจากโรงงานที่มีการจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้คำนิยามของเศรษฐกิจนอกระบบที่ใช้กฎหมายเป็นเกณฑ์ เพราะกฎหมายถือว่าเป็นข้อกำหนดของสังคมที่มีความชัดเจนในการกำหนดและให้แนวทางในการกระทำของบุคคลในสังคมและเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม ดังนั้น กฎหมายจึงสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการขีดเส้นแบ่งระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบกับเศรษฐกิจในระบบได้ชัดเจนกว่าการใช้เกณฑ์อื่นๆ ที่ยังมีความคลุมเครืออยู่

สำหรับการศึกษา “ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์” ซึ่งเป็นธุรกิจเกี่ยวกับสินค้าที่ผิดกฎหมายทั้งในด้านกระบวนการผลิต การจำหน่ายและผลิตภัณฑ์ขั้นสุดท้ายโดยผิดตามกฎหมายพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 แต่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับกระบวนการขายมากกว่าในด้านอื่นๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จึงจัดว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบที่ละเมิดกฎหมายของสังคมและไม่มีการเสียภาษีต่อรัฐเพราะช่องทางการขายเป็นไปในลักษณะของการปิดบังและซ่อนเร้น

1.2 ประเภทของเศรษฐกิจนอกระบบ

จากการนิยามของเศรษฐกิจนอกระบบที่แตกต่างกันแสดงให้เห็นว่า เศรษฐกิจนอกระบบเป็นกิจกรรมที่มีความหลากหลายและมีความเหลื่อมซ้อนกับเศรษฐกิจในระบบบางอย่าง ทำให้นักวิชาการต้องแบ่งแยกประเภทของเศรษฐกิจนอกระบบให้เกิดความชัดเจนและถูกต้องในการศึกษา

Thomas (1992: 3-6) แบ่งประเภทของเศรษฐกิจนอกระบบบนพื้นฐานของการผลิตทั้งในด้านแหล่งที่ก่อให้เกิดสินค้า กระบวนการผลิตและผลผลิตขั้นสุดท้าย ซึ่งแบ่งได้ 4 ประเภทดังต่อไปนี้

1. เศรษฐกิจนอกระบบภาคครัวเรือน (The Household Sector) เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบที่มีการผลิตและกระจายสินค้าและบริการเกิดขึ้นภายในครัวเรือน จุดเด่นของกิจกรรมประเภทนี้คือ ผลผลิตจะไม่ถูกนำไปจำหน่ายยังตลาดภายนอกและไม่มีการแลกเปลี่ยนทางการตลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง กิจกรรมเหล่านี้มักไม่ถูกประเมินค่าเป็นตัวเงินเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในบ้าน เช่น การทำงานบ้านของแม่บ้านเป็นกิจกรรมที่ไม่รวมอยู่ในรายได้ประชาชาติ กิจกรรมประเภทนี้เป็นการผลิตเพื่อการยังชีพโดยตรงมากกว่าเป็นการผลิตเพื่อรายได้

2. เศรษฐกิจนอกระบบภาคไม่เป็นทางการ (The Informal Sector) เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ประกอบด้วยผู้ผลิตขนาดเล็กและบุคคลที่ทำงานของตนเองเพื่อผลิตและกระจายสินค้าและบริการต่างๆ อันนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทางการตลาด เช่น การขายของข้างถนนหรือหาบเร่แผงลอย การขายสินค้าตามตลาดนัด เป็นต้น จุดเด่นของกิจกรรมประเภทนี้คือ สินค้าและบริการเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายในด้านกระบวนการผลิตและการจำหน่าย

ความแตกต่างระหว่างเศรษฐกิจนอกระบบภาคครัวเรือนกับเศรษฐกิจนอกระบบภาคไม่เป็นทางการคือ สินค้าและบริการจากเศรษฐกิจนอกระบบภาคไม่เป็นทางการจะถูกนำออกมาขายหรือแลกเปลี่ยนผ่านตลาดการค้านอกระบบ ซึ่งต่างกับสินค้าและบริการของเศรษฐกิจนอกระบบภาคครัวเรือนจะไม่เข้าสู่การแลกเปลี่ยนทางการตลาด

3. เศรษฐกิจนอกระบบแบบไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ (The Irregular Sector) เป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่ผิดข้อกำหนดในบางประการ เช่น การหลบเลี่ยงภาษี การไม่จ่ายค่าจ้างตามค่าจ้างขั้นต่ำ และกฎระเบียบความปลอดภัยในโรงงานไม่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด เป็นต้น จุดเด่นของกิจกรรมประเภทนี้คือ ผลผลิตในขั้นสุดท้ายเป็นสิ่งที่ได้รับอนุญาตตามกฎหมาย แต่ความผิดกฎหมายเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตและการจำหน่าย

4. เศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย (The Criminal Sector) กิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทนี้แตกต่างจากประเภทที่สาม คือ ผลผลิตในขั้นสุดท้ายของเศรษฐกิจนอกระบบแบบไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์จะเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ผลผลิตของเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมายเป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย เช่น สินค้าที่ขโมยมา ยาเสพติด สินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กิจกรรมเศรษฐกิจในประเภทนี้ไม่ได้เสียภาษีและเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายอย่างชัดเจน ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐมักใช้วิธีจับกุมผู้ที่เกี่ยวข้องในเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย มากกว่าประเภทอื่น

นอกจากการแบ่งประเภทเศรษฐกิจนอกระบบของ Thomas ตามพื้นฐานของการผลิตแล้ว Feige (1989: 13-15) ยังแบ่งประเภทของเศรษฐกิจนอกระบบตามกฎเกณฑ์ของสังคม (institutional rules) โดยพิจารณาว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่ถูกหรือผิดกฎหมาย และเป็นการดำเนินตามกฎระเบียบข้อบังคับของสังคมหรือไม่ โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. เศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย (The illegal economy) ประกอบไปด้วยกิจกรรมการผลิตและการจำหน่ายสินค้าและบริการที่ผิดกฎหมาย เช่น การค้ายาเสพติด โสเภณีและการพนันแบบผิดกฎหมาย ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย (The Criminal Sector) ของ Thomas

2. เศรษฐกิจที่ไม่ได้รายงาน (The unreported economy) เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลีกเลี่ยงกฎระเบียบทางการเงินในรูปของภาษี และไม่มีการรายงานจำนวนรายได้ที่ผู้ประกอบการต้องชำระภาษี

3. เศรษฐกิจที่ไม่ได้บันทึก (The unrecorded economy) เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปิดบังการลงรายการตามที่รัฐบาลกำหนดในการรวมอยู่ในรายได้ประชาชาติ ทำให้จำนวนรายได้เหล่านั้นไม่ปรากฏในบัญชีรายได้ประชาชาติ

4. เศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ (The informal economy) ประกอบไปด้วยกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลีกเลี่ยงข้อกำหนดทางกฎหมายและการบริหารจัดการของรัฐ ไม่มีการจ่ายค่าใช้จ่ายต่างๆ ตามกฎหมาย เช่น การทำธุรกิจที่ไม่ขึ้นทะเบียนการค้า บริษัทที่ไม่มีระบบประกันสังคมให้กับพนักงาน เป็นต้น กิจกรรมในลักษณะนี้เหมือนกับเศรษฐกิจนอกระบบแบบไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ (The Irregular Sector) ของ Thomas

อย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบของ Feige ยังคงมีเหลี่ยมซ้อนกัน โดยเฉพาะเศรษฐกิจที่ไม่ได้รายงานกับเศรษฐกิจที่ไม่ได้บันทึก เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างสามารถเข้าข่ายกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ทั้งสองอย่าง นอกจากนั้นยังมีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมายและเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการซึ่งคนทั่วไปมักไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทั้ง 2 ประเภทนี้ได้ กล่าวคือ เศรษฐกิจที่ผิด

กฎหมายเป็นกิจกรรมการผลิตและการจำหน่ายสิ่งที่มีผิดกฎหมายและไม่สามารถทำการแลกเปลี่ยนในตลาดที่มีการควบคุมจากรัฐได้ เช่น ยาเสพติด สินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ เป็นต้น ส่วนเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการนั้นจะเกี่ยวข้องกับผลผลิตที่มีผิดกฎหมาย แต่ยังมีปัญหาจากกระบวนการผลิตและการจำหน่ายที่ไม่เป็นไปตามกฎหมาย เช่น การผลิตเสื้อผ้าจากโรงงานที่ให้ค่าจ้างแก่แรงงานไม่เป็นตามค่าจ้างขั้นต่ำ หรือการนำเสื้อผ้ามาขายในตลาดนัดที่ไม่มีการจดทะเบียนการค้าทำให้รัฐไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้ ดังนั้น แม้ว่าเสื้อผ้าไม่ใช่สินค้าที่มีผิดกฎหมาย แต่ผ่านกระบวนการผลิตและจำหน่ายที่ไม่เป็นไปตามข้อตกลงจากรัฐก็ถูกจัดว่าเป็นเศรษฐกิจนอกระบบด้วย

สำหรับปัญหาประการสุดท้าย คือ ปัญหาในการขีดเส้นแบ่งระหว่างกิจกรรมที่ใช้กฎหมายเป็นเกณฑ์ เนื่องจากกฎหมายของแต่ละประเทศไม่เหมือนกันก่อให้เกิดความเหลื่อมซ้อนในการแบ่งประเภทของกิจกรรม กล่าวคือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผิดกฎหมายในประเทศหนึ่ง อาจเป็นกิจกรรมที่ไม่ผิดกฎหมายในอีกประเทศหนึ่งก็ได้ เช่น ประเทศฮอลแลนด์ยอมรับโสเภณีที่จดทะเบียนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ประเทศไทยกลับถือว่าอาชีพโสเภณีทั้งหมดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผิดกฎหมาย (Portes and Haller 2005: 405)

นอกจากการแบ่งประเภทของนักวิชาการต่างประเทศแล้ว ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2543: 12) ยังแบ่งประเภทของเศรษฐกิจนอกระบบบนพื้นฐานของกฎหมาย ดังต่อไปนี้

1. ธุรกิจผิดกฎหมายหรือนอกกฎหมาย เช่น การค้ายาเสพติด การค้าของเถื่อน การค้าสัตว์และพืชสงวนพันธุ์ การลักลอบตัดไม้ การพนัน โสเภณี และการค้ามนุษย์ สอดคล้องกับเศรษฐกิจที่มีผิดกฎหมาย (The Criminal Sector และ The illegal economy) ของ Thomas และ Feige ตามลำดับ

2. ธุรกิจที่หลีกเลี่ยงภาษีต่างๆ สอดคล้องกับเศรษฐกิจนอกระบบแบบไม่เป็นไปตามกฎหมาย (The Irregular Sector) ของ Thomas และเศรษฐกิจที่ไม่ได้รายงาน (The unreported economy) ของ Feige

3. การคอร์รัปชันทั้งในภาครัฐและเอกชน

4. ภาคเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งไม่ผิดกฎหมาย แต่หลุดรอดหรือมิได้ถูกนับรวมเข้าอยู่ในสถิติของบัญชีรายได้ประชาชาติอย่างครบถ้วน อาจเป็นธุรกิจขนาดย่อม การทำธุรกิจในครัวเรือน การทำอาชีพส่วนตัว หาบเร่แผงลอย สอดคล้องกับเศรษฐกิจนอกระบบภาคไม่เป็นทางการ (The Informal Sector) ของ Thomas และเศรษฐกิจที่ไม่ได้บันทึก (The unrecorded economy) ของ Feige

5. เศรษฐกิจภาคครอบครัว เช่น การเลี้ยงดูบุตร การดูแลคนชรา รวมทั้งงานบ้าน ซึ่งงานในลักษณะนี้จะไม่ถูกนับรวมในสถิติรายได้ประชาชาติ สอดคล้องกับเศรษฐกิจนอกระบบภาคครัวเรือน (The Household Sector) ของ Thomas

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547: 2-3) แบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบภายใต้บริบทของสังคมไทยไว้ 2 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่การรองรับทางกฎหมาย ไม่มีระบบภาษีหรือระบบเงินเดือนและการจ้างงานที่แน่นอน ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่มีขนาดเล็ก มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีความไม่แน่นอนสูง กิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทนี้ครอบคลุมกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

1.1 กลุ่มการผลิต ได้แก่ ผู้รับจ้างทำงานที่บ้าน ธุรกิจรายย่อยระดับครัวเรือน ผู้ประกอบอาชีพอิสระ เป็นต้น

1.2 กลุ่มการค้าและบริการ ได้แก่ หาบเร่แผงลอย การซ่อมแซมของใช้ในครัวเรือน เป็นต้น

1.3 กลุ่มบริการขนส่ง ได้แก่ การรับส่งผู้โดยสาร เป็นต้น

1.4 กลุ่มกิจกรรมภาคครอบครัว ได้แก่ การผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว การทำงานบ้าน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้รับค่าตอบแทนและไม่มีการจ้างนับเป็นส่วนหนึ่งของรายได้ประชาชาติ

2. การผลิตสินค้าและบริการที่ผิดกฎหมาย หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตและจัดจำหน่าย ตลอดจนการให้บริการผิดกฎหมาย ได้แก่ การพนันผิดกฎหมาย การค้าของเถื่อน ของหนีภาษี ของละเมิดลิขสิทธิ์ ตลอดจนทั้งการทุจริตคอร์รัปชัน การฟอกเงิน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาการแบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบ พบว่า กิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มแรกเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสินค้าและบริการที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่อาจมีกระบวนการผลิตหรือการจำหน่ายที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย นอกจากนั้นยังรวมถึงการทำงานบ้านด้วย และกลุ่มที่สองเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสินค้าและบริการที่ผิดกฎหมาย

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยยึดการแบ่งประเภทกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบของ Thomas และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแนวทางในการศึกษา ซึ่งพบว่าตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จัดเป็นเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย เนื่องจากผลผลิตในขั้นสุดท้ายเกิดจากกระบวนการผลิตและการจำหน่ายที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เพราะเป็นการลักลอบ

เอาผลงานอันมีลิขสิทธิ์มาทำการเผยแพร่โดยมิได้รับอนุญาต ซึ่งเข้าข่ายผิดกฎหมาย พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537

1.3 สาเหตุของการเกิดเศรษฐกิจนอกระบบ

เศรษฐกิจนอกระบบเป็นทางเลือกหนึ่งของการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่นอกเหนือจากเศรษฐกิจในระบบ เนื่องจากเศรษฐกิจในระบบไม่สามารถที่จะตอบสนองความต้องการของสังคมได้ครอบคลุมเท่าที่ควร เศรษฐกิจนอกระบบจึงถือกำเนิดขึ้นเพื่อเป็นวิถีทางแห่งการเอารอดตัวของผู้ที่ด้อยโอกาสในสังคม สำหรับสาเหตุของการก่อกำเนิดเศรษฐกิจนอกระบบประกอบไปด้วยปัจจัยต่างๆ (เจ็ดชิน สุภปลัง และ รัตพงษ์ สอนสุภาพ 2547: 58-59; บริษัท ศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด 2539: 2-4; วรพล โสคติยานุรักษ์ 2550: 22-28; สังคีต พิริยะรังสรรค์ นवलน้อย ตริรัตน์ และ นพพันธ์ วรรณเทพสกุล 2547: 128-129) ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยด้านระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม

เศรษฐกิจในระบบเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ จากการกำหนดของรัฐผ่านการบังคับใช้กฎหมาย ยิ่งรัฐเพิ่มความเข้มงวดในการบังคับใช้กฎระเบียบมากขึ้น ยิ่งเป็นตัวจำกัดอิสระของบุคคลหรือองค์กรในการเข้าสู่เศรษฐกิจในระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่ถูกกีดกันออกจากการกำหนดนโยบาย และไม่สามารถเป็นตัวแทนของกระบวนการวางแผนนโยบายให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของตนเอง บุคคลก็จะแสวงหาทางออกโดยหลีกเลี่ยงการปฏิบัติตามกฎระเบียบของรัฐจนหันไปสู่การประกอบอาชีพเศรษฐกิจนอกระบบ โดยกฎหมายเหล่านั้นไม่สามารถบังคับและควบคุมเศรษฐกิจนอกระบบได้ ดังเช่น ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เกิดขึ้นเนื่องจากการมีพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ที่เป็นตัวจำกัดการเผยแพร่ซีดีที่มีลิขสิทธิ์ ผู้ขายจะขายซีดีที่มีลิขสิทธิ์ได้จะต้องขอใบอนุญาตการขายสินค้าประเภทซีดีก่อน ซึ่งหากไม่ขอใบอนุญาตจะถูกปรับเงินระหว่าง 200,000-1,000,000 บาท นอกจากการขอใบอนุญาตขายซีดีแล้ว ผู้ขายจะต้องขอใบอนุญาตในการขายสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ด้วย กระบวนการดังกล่าวเป็นความยุ่งยากและมักถูกเพิกเฉยจากผู้ขาย ทำให้ผู้ขายขายซีดีโดยไม่มีใบอนุญาตที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ในส่วนการศึกษาของ Hernando de Soto (2542) ที่ศึกษาเศรษฐกิจนอกระบบในประเทศเปรูเป็นการตอกย้ำให้เห็นอุปสรรคของการเข้าสู่เศรษฐกิจในระบบที่ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งพบว่า บุคคลที่ต้องการเปิดร้านค้าเล็กๆ อย่างถูกต้องตามกฎหมายต้องปฏิบัติตามขั้นตอนทางราชการที่ใช้เวลาทั้งหมด 43 วัน และมีค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก เมื่อพิจารณาต้นทุนด้านเวลาของการทำให้ร้านค้าออกจากการค้าเร่ข้างถนนแล้วเข้ามาสู่ตลาดในระบบที่มีการจัดตั้งและจัด

ทะเบียนใช้ระยะเวลาโดยเฉลี่ยประมาณ 17 ปี หรือการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินต้องใช้เวลา เวลานาน เช่น ในประเทศฟิลิปปินส์ที่มีข้อกำหนดว่าการขอเปิดร้านค้าที่ถูกต้องตามกฎหมายต้องผ่านขั้นตอนทางราชการถึง 168 ขั้นตอน โดยผ่านหน่วยงานภาครัฐและเอกชน 53 หน่วยงาน ใช้เวลารวมทั้งหมด 13-25 ปี และในประเทศเฮติต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ ทั้งหมด 111 ขั้นตอน และใช้เวลาประมาณ 12 ปี ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงกฎระเบียบข้อบังคับและกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มากเกินไป จนกลายเป็นการบีบบังคับให้บุคคลหันไปประกอบอาชีพเศรษฐกิจนอกระบบแทน

สังคมมีระเบียบและกฎเกณฑ์มากเกินไปทำให้บุคคลหันไปหาทางออกโดยการเข้าสู่กิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบแทน ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ Jamal and Weeks (1993 อ้างใน Wuyts 1998: 3) ที่มองว่า บุคคลต้องการออกจากการทำงานภาคเศรษฐกิจในระบบที่มีกฎระเบียบและข้อบังคับมากเกินไปเพื่อหันมาประกอบกิจการในเศรษฐกิจนอกระบบ

ยิ่งรัฐพยายามออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบมากเท่าไร ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่ารัฐไม่สามารถจัดการเศรษฐกิจนอกระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเข้ามาแทรกแซงกลไกทางการตลาดของรัฐที่มากเกินไปจึงแสดงให้เห็นถึงชัยชนะของเศรษฐกิจนอกระบบ เพราะรัฐต้องขยายการควบคุมและพยายามหาวิธีในการกำหนดกรอบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้อยู่ภายใต้กฎหมาย ลักษณะดังกล่าวจึงก่อให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจนอกระบบที่เพิ่มมากขึ้น (Portes and Haller 2005: 409)

การกำหนดข้อห้ามทางกฎหมายที่เข้มงวดมากเกินไป ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลทางศีลธรรม ความสงบเรียบร้อย สิ่งแวดล้อม และเหตุผลจากข้อตกลงจากสังคมส่วนรวม เช่น กฎหมายสิ่งแวดล้อม กฎหมายเกี่ยวกับการห้ามทำธุรกิจผิดกฎหมายทุกประเภท ล้วนกลายเป็นการลดช่องทางการกระทำของบุคคลในสังคม

กฎหมายเกี่ยวกับการห้ามทำธุรกิจผิดกฎหมายทุกประเภท เช่น กฎหมายเกี่ยวกับสินค้าลิขสิทธิ์ที่ห้ามบุคคลที่มีได้เป็นเจ้าของทำการเผยแพร่โดยมิได้รับอนุญาต ข้อห้ามตามกฎหมายนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ราคาของสินค้าลิขสิทธิ์มีราคาสูงขึ้นเพราะถูกผูกขาดโดยบุคคลกลุ่มหนึ่ง ผู้ที่ต้องการสินค้าลิขสิทธิ์จึงต้องยอมเสียเงินในราคาสูง อย่างไรก็ตาม กฎหมายเกี่ยวกับสินค้าลิขสิทธิ์เพิ่งเริ่มบังคับใช้อย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2537 ทำให้ผู้ขายสินค้าต้องไปจดทะเบียนการค้า และต้องมีการตกลงกับเจ้าของลิขสิทธิ์ เช่น ในอดีตการซีดีเทปและวีดีโอลอกเลียนแบบยังไม่มีกฎหมายมารองรับให้เป็นสินค้าลิขสิทธิ์ การขายเทปและวีดีโอจึงเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่เมื่อรัฐประกาศบังคับใช้กฎหมายลิขสิทธิ์ทำให้ผู้ขายต้องขายเทปและวีดีโอลิขสิทธิ์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากต้นทุนของเทปและวีดีโอลิขสิทธิ์มีราคาสูงส่งผลให้ผลกำไรจากการขายลดลง ประกอบ

กับมีผู้ผลิตที่ลักลอบผลิตเทปและวิดีโอละเมิดลิขสิทธิ์จึงกลายเป็นสาเหตุให้บุคคลบางกลุ่มถูกดึงเข้าสู่อุตสาหกรรมและวิดีโอละเมิดลิขสิทธิ์ที่ได้ผลกำไรสูงกว่าแม้ว่าจะต้องใช้ความพยายามในการหลบเลี่ยงจากการถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ตาม

หากรัฐกำหนดข้อห้ามเกี่ยวกับการประกอบอาชีพมากเกินไป จะยิ่งกลายเป็นการบีบบังคับให้คนที่ด้อยโอกาสหันเข้าสู่อุตสาหกรรมประกอบอาชีพในภาคเศรษฐกิจนอกระบบ สอดคล้องกับที่ Ghersi และ Leonard (1977, 1998 อ้างใน Portes and Haller 2005: 409) กล่าวไว้ว่า ยิ่งรัฐมีความพยายามในการจัดการกับกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบผ่านการออกกฎระเบียบและควบคุมมากเท่าใด ก็จะเป็นการก่อให้เกิดเงื่อนไขที่นำไปสู่กิจกรรมนั้นๆ มากขึ้น หรือดังที่ Lomnitz (1988: 54) กล่าวไว้ว่า “ระเบียบสร้างความไม่เป็นระเบียบขึ้นมา เช่นเดียวกับเศรษฐกิจในระบบได้สร้างเศรษฐกิจนอกระบบขึ้นมา” ดังนั้น トラบเท่าที่ยังมีการกำหนดจากรัฐว่า กิจกรรมใดจัดเป็นเศรษฐกิจในระบบย่อมจะก่อให้เกิดเศรษฐกิจนอกระบบขึ้นมาโดยทันที

2. ปัจจัยด้านการเพิ่มขึ้นของต้นทุนภาคธุรกิจและประชาชน เช่น ภาษี

งานวิจัยโดยส่วนใหญ่ พบว่า การเพิ่มขึ้นของภาระภาษี¹ เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เศรษฐกิจนอกระบบเพิ่มมากขึ้น บุคคลต่างๆ มักไม่ต้องการชำระภาษีในอัตราสูง เพราะเงินภาษีที่ต้องเสียไปถือว่าเป็นกำไรอันมหาศาลจากการประกอบอาชีพ เมื่อเป็นเช่นนั้นบุคคลจะผลักดันตัวเองออกจากเศรษฐกิจในระบบที่ต้องเสียภาษีไปสู่เศรษฐกิจนอกระบบที่หลีกเลี่ยงหรือละเมิดภาษีแทน ดังเช่นการขายสินค้าตามตลาดนัดที่ผู้ขายเสียค่าใช้จ่ายเพียงค่าเช่าสถานที่เท่านั้น แต่ไม่ต้องเสียภาษีรายได้แต่อย่างใด รายได้ที่เกิดจากการขายสินค้าจึงไม่ถูกหักจากการชำระภาษี ซึ่งต่างจากการเปิดร้านที่มีใบอนุญาตหรือร้านที่จดทะเบียนการค้าซึ่งรายได้จากร้านเหล่านี้จะถูกรวมอยู่ในรายได้ประชาชาติ และต้องมีการเสียภาษีตามสัดส่วนของรายได้ที่ได้จากการขาย ดังนั้น ผู้ขายจึงไม่ได้รับเงินแบบเต็มเม็ดเต็มหน่วยจากการขายสินค้าซึ่งมีความแตกต่างจากการขายตามตลาดนัด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดเก็บภาษี แต่ไม่สามารถรับรองได้ว่าจะสามารถลดขนาดของเศรษฐกิจนอกระบบได้ ซึ่งอาจจะทำเพียงแค่การรักษาระดับและไม่ทำให้ขนาดของเศรษฐกิจนอกระบบเพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ประเทศแคนาดาในช่วงปี 1991 มีการเพิ่มขึ้นของภาษีทางอ้อมอย่างเช่น ภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งในปี 1991 เป็นช่วงของการถดถอยทางเศรษฐกิจ ประชาชนเผชิญกับความยากจนทางเศรษฐกิจทำให้ประชาชนจำนวนมากผันชีวิตตัวเอง

¹ ในส่วนประเด็นเรื่องภาษีจะเกี่ยวข้องในปัจจัยด้านระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมและการเพิ่มขึ้นของต้นทุนภาคธุรกิจและประชาชน

เข้าสู่เศรษฐกิจนอกระบบ แต่เมื่อภาวะเศรษฐกิจกลับเข้าสู่สภาพปกติ ประชาชนเหล่านั้นก็ยังไม่มีความที่จะกลับเข้าไปทำงานในลักษณะเดิมที่เคยทำอยู่ก่อนเกิดภาวะเศรษฐกิจถดถอย

ในส่วนการขายซีดีลิขสิทธิ์จะมีการระบุจำนวนสินค้าที่ถูกขายออกไป ทำให้ผู้ขายต้องชำระภาษีตามจำนวนสินค้าที่ขายได้ แต่สำหรับผู้ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จะไม่มีหลักฐานที่แน่นอนว่าสามารถขายได้ปริมาณเท่าใด ผู้ขายต้องจำหน่ายสินค้าในลักษณะของการปกปิดทำให้สินค้าดังกล่าวต้องกลายเป็นสินค้าหลบเลี่ยงภาษีไปโดยปริยาย เมื่อเป็นเช่นนั้นซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จึงเป็นช่องทางของผู้ขายที่สามารถทำผลกำไรได้มากกว่าการขายซีดีที่มีลิขสิทธิ์

3. ปัจจัยด้านการบริการของรัฐ

ปัจจัยด้านการบริการของรัฐมีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นและคงอยู่ของเศรษฐกิจนอกระบบในลักษณะที่เป็นทั้งเหตุและผลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การบริการของรัฐที่ไม่มีคุณภาพเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเกิดของเศรษฐกิจนอกระบบที่ทำให้รัฐขาดรายได้จากการเก็บภาษีในการจัดสวัสดิการให้แก่คนในสังคม และเมื่อสวัสดิการจากรัฐไม่มีคุณภาพก็จะส่งผลให้คนในสังคมไม่ยอมเสียภาษี ผู้ประกอบการในธุรกิจต่างๆ จึงพยายามหาทางในการหลบเลี่ยงภาษีมากขึ้นก็ยิ่งเป็นการทำให้รัฐขาดรายได้จนไม่สามารถจัดหาสวัสดิการที่ดี เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างเป็นวัฏจักรก็จะเป็นส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจนอกระบบเพิ่มมากขึ้น

สำหรับเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายแสดงให้เห็นว่าผู้ประกอบการอยู่เหนือการควบคุมของรัฐ กิจกรรมเหล่านี้สามารถอยู่รอดได้โดยปราศจากการบริการของรัฐ โดยผู้ประกอบการจะใช้วิธีการบางอย่างเพื่อค้ำจุนให้ธุรกิจของตนสามารถดำรงอยู่ได้ เช่น การติดสินบนให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งการกระทำในลักษณะเป็นการเพิ่มเงินแก่เจ้าหน้าที่รัฐโดยเงินเหล่านั้นมิได้อยู่ในระบบการจัดเก็บของรัฐ หรือการพึ่งพากลุ่มผู้มีอิทธิพลหรือ “มาเฟีย” ที่สร้างอิทธิพลและมีอำนาจเหนือคนทั่วไปในสังคมให้เข้ามาปกป้องธุรกิจของตนเอง ดังเช่น กลุ่มมาเฟียในประเทศอิตาลีที่สถาปนาตนเองขึ้นมาทำหน้าที่เสมือนเป็นตัวแทนของรัฐเพื่อดูแลและปกป้องธุรกิจที่ผิดกฎหมาย (Gambetta 1993)

4. ปัจจัยด้านอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ

เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ที่มีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมายให้คนในสังคมปฏิบัติตาม แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐก็สามารถเอื้อประโยชน์ต่อผู้กระทำผิดกฎหมายได้หากมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์บางอย่างซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างผู้ประกอบการจำเป็นต้องขออนุมัติจากทางหน่วยงานราชการในเรื่องการขอใบอนุญาต สิทธิบัตร เป็นต้น ขั้นตอนที่จะให้ได้มาซึ่งสิทธิเหล่านี้ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐสามารถให้คดุนหรือโทษได้ บุคคล

บางคนจึงใช้ประโยชน์จากอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐผ่านการติดสินบนเป็นเครื่องตอบแทน หากเจ้าหน้าที่ของรัฐให้การช่วยเหลือเพื่อให้ได้รับสิทธิเหล่านั้น รายได้เหล่านี้จะไม่ถูกรายงานต่อเจ้าหน้าที่ภาษีของรัฐอย่างถูกต้อง

ยกตัวอย่างเช่น ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ภายในห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งซึ่งมีร้านซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นจำนวนมากและวางขายอย่างเปิดเผย แต่ก็พบว่าไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐมาจับกุมเลย เมื่อสอบถามจากเจ้าของร้านก็พบว่า เหตุที่ไม่มีการจับกุมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเนื่องจากการจ่ายเงินใต้โต๊ะเพื่อแลกเปลี่ยนกับความสามารถในการวางขายสินค้าที่ผิดกฎหมายได้

5. การตอบโต้ต่อรัฐและสังคม

เศรษฐกิจนอกระบบมักถูกมองจากรัฐว่าเป็นกิจกรรมที่เป็นปัญหา เพราะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่มีการจดทะเบียน ไม่มีกฎหมายรองรับ ไม่จ่ายภาษี มีการแข่งขันกันอย่างไม่ยุติธรรม และกิจกรรมบางอย่างเป็นสิ่งผิดกฎหมายอันเป็นการเอาเปรียบบุคคลที่ประกอบอาชีพแบบเดียวกันอย่างสุจริต กิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบยังถูกเรียกว่าเป็นหัวขโมยที่แย่งรายได้จากรัฐซึ่งเป็นรายได้ที่ควรนำมาแก้ไขปัญหาและสร้างความเข้มแข็งให้แก่โครงสร้างทางสังคม อย่างไรก็ตาม Hernando de Soto กลับมองเศรษฐกิจนอกระบบในมุมมองที่แตกต่างออกไป เขากล่าวว่า

เศรษฐกิจนอกระบบเป็นปฏิกริยาในเชิงสร้างสรรค์ของประชาชนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพื่อตอบโต้กับความไร้สมรรถภาพของรัฐที่จะตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมวลชนที่ยากไร้ ดังนั้น ตลาดมืดที่เป็นตลาดของเศรษฐกิจนอกระบบจึงเป็นการตอบโต้ของมวลชนต่อระบบ เมื่อเป็นเช่นนี้ประชาชนจึงต้องออกไปตามท้องถนนเพื่อขายสินค้าที่สามารถขายได้ เรียนรู้ไปตามกระบวนการที่ไม่มีใครเคยสอนมาก่อน เปลี่ยนความอับจนเป็นโอกาสเปลี่ยนความไม่รู้เป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่รอด (เดอ โซโต 2542: 19-26)

มุมมองของ Hernando de Soto คล้ายคลึงกับ Bajada and Schneider (2005: 2) ที่เสนอไปในทิศทางเดียวกันว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการตอบโต้ของบุคคลที่รู้สึกว่ารรัฐสร้างปัญหาให้กับตนเองจนต้องหาทางออกด้วยวิธีการอื่นๆ ที่มีได้เป็นตามข้อกำหนดของรัฐ ดังเช่น ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เกิดขึ้นเนื่องจากรัฐกำหนดให้มีกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เป็นตัวแบ่งสิ่งที่ถูกและผิดกฎหมาย กฎหมายดังกล่าวก่อให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติของผู้ที่ต้องการขายซีดีลิขสิทธิ์ซึ่งมีความยุ่งยากในการดำเนินการและต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก บุคคลบางกลุ่มจึงเลี้ยวไป

ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ที่ลงทุนน้อยแต่ได้กำไรมากกว่าการขายซีดีลิขสิทธิ์ แสดงให้เห็นถึงการเยาะเย้ยกฎหมายของรัฐ

จากสาเหตุทั้งหมดที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า เศรษฐกิจนอกระบบเป็นสิ่งที่เกิดจากการกำหนดของรัฐผ่านกฎหมายและการบังคับใช้ เศรษฐกิจนอกระบบจึงมิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เกิดจากการใช้อำนาจของรัฐในการแบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันส่งผลต่อรูปแบบทางพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นมิติเชิงประวัติศาสตร์ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงตามการกำหนดของกฎหมาย ดังเช่น การศึกษาตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ที่เป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมายอย่างชัดเจนเนื่องจากการประกาศใช้พ.ร.บ. ลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความคิดและพฤติกรรมของบุคคลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิตและผู้ขาย รวมถึงผู้ซื้อด้วย

1.4 ปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจนอกระบบสามารถดำรงอยู่ในสังคม

เมื่อเศรษฐกิจนอกระบบเกิดขึ้นในสังคม รัฐจึงพยายามหาทางจำกัดขอบเขตและการขยายตัวของเศรษฐกิจนอกระบบ เพราะต้องสูญเสียรายได้และส่งผลกระทบต่อสังคมเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการเกิดเจ้าพ่อขึ้นมาเพื่อจัดการและให้ความคุ้มครองผู้ประกอบการเศรษฐกิจนอกระบบหรืออาจจะเป็นการเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปฉกฉวยผลประโยชน์อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่า นโยบายต่างๆ ที่รัฐกำหนดไว้ไม่สามารถกำจัดกิจกรรมดังกล่าวให้ออกไปได้ มีหน้าซีกกลับยังพบเห็นกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบปรากฏอยู่ในสังคมเป็นจำนวนมากไม่เว้นแม้กระทั่งกิจกรรมที่ผิดกฎหมายแสดงให้เห็นว่ายังมีเงื่อนไขบางอย่างที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจนอกระบบ ดังต่อไปนี้

1. ความไว้เนื้อเชื่อใจต่อกัน (Trust)

ผู้ประกอบการในเศรษฐกิจนอกระบบมักมองว่า ข้อกำหนดและกฎเกณฑ์ของรัฐเป็นอุปสรรคและสิ่งกีดขวางตลาดแบบเสรี (True Market) ในทางตรงกันข้ามเศรษฐกิจนอกระบบกลับเข้ามาปลดปล่อยให้ระบบเศรษฐกิจเป็นไปตามกลไกของตลาดอย่างแท้จริง ดังนั้น หากปราศจากการควบคุมจากรัฐ ตลาดและกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะสามารถดำเนินไปได้ด้วยโดยธรรมชาติ ดังเช่น ในยุคคอมมิวนิสต์แถบยุโรปตะวันออก พบว่า ตลาดการค้าเสรีเกิดขึ้นจากการเกิดเศรษฐกิจนอกระบบซึ่งถือว่าเป็นเศรษฐกิจที่สองของสังคม (Second Economy) (Gabor 1989: 358-360)

แม้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบไม่ได้อยู่ภายใต้ข้อกำหนดและการควบคุมจากรัฐที่กำหนดแนวทางในการปฏิบัติไว้จนอาจกลายเป็นโอกาสที่ทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องละเมิดข้อตกลงในการ

แลกเปลี่ยน แต่เศรษฐกิจนอกระบบกลับมีกลไกบางอย่างที่อ้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเอาไว้ นั่นคือ ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน (Trust) ที่เป็นบรรทัดฐานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ซึ่งกล่าวได้ว่า ยิ่งเศรษฐกิจนอกระบบก่อให้เกิดตลาดเสรีอย่างแท้จริงมากเพียงใด ยิ่งจะต้องพึ่งพาความผูกพันทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในหมู่สมาชิกที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจคล้ายคลึงกัน อันจะทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นสมาชิกในกลุ่มเดียวกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการแลกเปลี่ยนและกิจกรรมเหล่านั้นสามารถดำรงอยู่ได้ (Portes and Haller 2005: 406-407)

หากบุคคลละเมิดบรรทัดฐานบนพื้นฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกันตามที่กำหนดไว้ บุคคลนั้นย่อมได้รับการลงโทษจากบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายเดียวกันหรือประกอบอาชีพเดียวกัน อันจะส่งผลต่อการแลกเปลี่ยนที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

Lomnitz (1988: 52) ชี้ให้เห็นประโยชน์จากการมีความไว้วางใจซึ่งกันและกันที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายของเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น หากมีเจ้าหน้าที่ของรัฐแฝงตัวเข้ามาในพื้นที่ที่มีกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบ บุคคลในบริเวณดังกล่าวจะกระจายข้อมูลข่าวสารเพื่อให้ผู้ชายคนอื่น ๆ เตรียมพร้อมต่อเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น ดังนั้น ความไว้วางใจซึ่งกันและกันที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายของผู้ประกอบการเศรษฐกิจนอกระบบจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจนอกระบบ ยกตัวอย่างเช่น ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ที่ผู้ชายแต่ละคนต้องขายแบบหลบๆ ซ่อนๆ เพื่อไม่ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐจับกุมได้ แต่หากมีการบุกจับของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ชายจะรับรู้ข่าวสารจากผู้ที่อยู่ในบริเวณเหล่านั้นก่อนที่เจ้าหน้าที่ของรัฐจะเดินทางมาถึงทำให้ผู้ชายสามารถนำซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ออกจากพื้นที่ดังกล่าวได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐจะไม่พบหลักฐานที่สามารถเอาผิดกับผู้ชายได้

2. การควบคุมของรัฐ: ขอบเขตกฎหมายและความสามารถในการบังคับใช้ของรัฐ

จากการที่รัฐแทรกแซงระบบเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดการแบ่งประเภทของเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้อำนาจของรัฐ เศรษฐกิจในระบบเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐสามารถใช้อกฎหมาย ระเบียบและกฎเกณฑ์ในการควบคุมกิจกรรมที่เกิดขึ้น ส่วนเศรษฐกิจนอกระบบเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐซึ่งผู้ที่อยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบจะไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของรัฐและหาหนทางในการละเมิดการควบคุมของรัฐ

รัฐพยายามควบคุมเศรษฐกิจนอกระบบให้กลับมาเป็นเศรษฐกิจในระบบโดยผ่านการบังคับใช้กฎหมาย แต่รัฐพยายามออกกฎเกณฑ์มาควบคุมมากเท่าไร ก็ยิ่งเป็นการบีบบังคับให้บุคคลสรรหาทางเลือกอื่นมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับที่ Richard Adams (1975: 69 อ้างใน Portes and Haller 2005: 409) กล่าวไว้ว่า ยิ่งสังคมมีการจัดระเบียบมากเท่าใด ยิ่งจะก่อให้เกิด

การต่อต้านมากขึ้นเท่านั้น เช่น บุคคลที่มีทุนทรัพย์ในการลงทุนไม่มากนัก อาจจะทำให้เกิดปัญหาในการตั้งร้านค้าที่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ซึ่งต่างจากการขายของตามตลาดนัดที่ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมหรือใบอนุญาตในการประกอบกิจการ หรือการขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ หากผู้ขายต้องการขายสินค้าประเภทซีดีจะต้องขอใบอนุญาตการขายซีดีและใบอนุญาตการประกอบการเกี่ยวกับสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ก่อนจึงจะถูกต้องตามกฎหมาย ในทางตรงกันข้าม ผู้ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขออนุญาตประกอบการขาย แต่ต้องมีความเสี่ยงจากขายโดยป้อนกันมิให้ถูกจับกุม

อย่างไรก็ตาม ในบางประเทศกฎระเบียบและข้อบังคับของรัฐที่ไม่สามารถก่อให้เกิดเศรษฐกิจนอกระบบได้ ดังเช่น ในประเทศแถบยุโรปเหนือที่มีกฎหมายอย่างเข้มงวดเกี่ยวกับเศรษฐกิจนอกระบบ แต่กลับมิได้ทำให้เศรษฐกิจนอกระบบขยายตัวเพิ่มขึ้นเลย เนื่องมาจากประชากรในประเทศเหล่านั้นมองว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง

ในแต่ละสังคมจะมีขอบเขตและระดับความรุนแรงของกฎหมายแตกต่างกันซึ่งส่งผลต่อการดำรงอยู่ของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบที่แตกต่างกันตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม กฎหมายที่มีอยู่อย่างล้อยๆ จะไม่สามารถก่อให้เกิดผลในการปฏิบัติได้แต่ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของรัฐในการบังคับใช้กฎหมายด้วย กล่าวคือ หากสังคมมีเจ้าหน้าที่ของรัฐที่สามารถบังคับใช้กฎหมายเพื่อจัดการกับเศรษฐกิจนอกระบบได้อย่างเข้มงวด กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบจะไม่สามารถขยายตัวได้ ในทางกลับกันแม้ว่าสังคมจะมีบทลงโทษผู้ประกอบการเศรษฐกิจนอกระบบอย่างรุนแรง แต่หากไม่มีความสามารถในการบังคับใช้กฎหมาย เศรษฐกิจนอกระบบยังคงสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ โดยในช่วงเวลาที่มีการบังคับใช้กฎหมายอ่อนแอจะเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจนอกระบบเกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ยิ่งรัฐพยายามเข้ามาควบคุมกิจกรรมเศรษฐกิจมากขึ้นเท่าไร ยิ่งก่อให้เกิดการละเมิดและต่อต้านกฎระเบียบจนกลายเป็นเศรษฐกิจนอกระบบมากขึ้นเท่านั้น แต่ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถในการบังคับใช้กฎหมายของรัฐด้วย หากรัฐมีความสามารถในการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด กิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบจะถูกจำกัดวงมิให้ขยายขอบเขตออกไป

3. โครงสร้างสังคมและคุณลักษณะของประชากร

จากการอธิบายเงื่อนไขประการที่ 2 จะพบว่า หากแต่ละสังคมมีขอบเขตของกฎหมายและความสามารถในการบังคับใช้กฎหมายในระดับเดียวกันอาจก่อให้เกิดเศรษฐกิจนอกระบบในระดับที่ต่างกันก็ได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากคุณลักษณะของประชากรในแต่ละสังคมที่มีความยึดมั่นใน

กฎเกณฑ์ของสังคมที่แตกต่างกันซึ่งจะเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ค้ำจุนการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจนอกระบบ ดังเช่น การศึกษาของ Roberts (1989 อ้างใน Portes and Haller 2005: 411) พบว่า ประชากรที่ได้รับการขัดเกลาทางสังคมว่า การทำงานที่ได้รับค่าจ้างเป็นรูปแบบการทำงานที่ถูกต้องตามกฎหมายประกอบกับสังคมมีโครงสร้างสวัสดิการช่วยเหลือประชาชนในยามที่เศรษฐกิจตกต่ำได้เป็นอย่างดีย่อมไม่ก่อให้เกิดเศรษฐกิจนอกระบบ ดังนั้น ในประเทศที่พัฒนาแล้วที่มีระบบสวัสดิการที่ตีส่วนใหญ่มิเศรษฐกิจนอกระบบน้อยกว่าประเทศด้อยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนา

นอกจากนั้นยังมีการศึกษาในประเทศอังกฤษซึ่งพบว่า เศรษฐกิจนอกระบบไม่มีการขยายตัว ทั่วๆ ที่มีเงื่อนไขการจ้างงานที่ไม่แน่นอน แต่ประเทศอังกฤษกลับมีระบบสวัสดิการ ความเป็นปึกแผ่นของคนในสังคม และรูปแบบการทำงานที่สนับสนุนต่อการควบคุมเศรษฐกิจนอกระบบ ทำให้ประชาชนปฏิเสธการปฏิบัติตนที่เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์ ซึ่งจะไม่ก่อให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจนอกระบบ ในทางตรงกันข้าม หากประชาชนเริ่มตั้งข้อสงสัยและคำถามเกี่ยวกับการแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐย่อมมีแนวโน้มที่เศรษฐกิจนอกระบบจะเกิดขึ้นและประชาชนจะมองว่าเรื่องดังกล่าวเป็นสิ่งปกติในการดำเนินชีวิต

ปัจจัยที่ทำให้ตลาดที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ไม่ได้เกิดจากการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาจากคุณลักษณะและโครงสร้างทางสังคมด้วย กล่าวคือ หากผู้ขายและผู้ซื้อได้รับการขัดเกลาอย่างเข้มข้นเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบว่าเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมและเป็นการเอาเปรียบผู้อื่น ย่อมไม่ให้เกิดจิตสำนึกในการต่อต้านที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์ แต่หากไม่ได้รับการขัดเกลา ผู้ขายและผู้ซื้ออาจไม่ได้ตระหนักถึงผลกระทบของการซื้อขายที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์ และหันเข้าสู่กระบวนการซื้อขายที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์ ดังนั้น ในการพิจารณาเงื่อนไขที่ทำให้เศรษฐกิจนอกระบบสามารถคงอยู่ได้จึงต้องพิจารณาทั้งการควบคุมจากรัฐผ่านการบังคับใช้กฎหมายร่วมกับโครงสร้างทางสังคมและคุณลักษณะของประชากร

ปัจจัย 3 ประการข้างต้นเป็นข้อค้นพบจากการศึกษาของนักวิชาการต่างประเทศภายใต้บริบทของประเทศต่างๆ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม รวมถึงการนำมาประยุกต์ใช้อธิบายในสังคมไทยต้องคำนึงถึงความแตกต่างของโครงสร้างทางสังคมด้วย แต่สำหรับปัจจัยที่จะกล่าวต่อไปนี้จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในงานศึกษาของนักวิชาการไทยที่ศึกษากิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบภายใต้บริบทสังคมไทย

4. บทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เศรษฐกิจนอกระบบบางอย่างซ่อนเร้นแอบแฝงอยู่ในเศรษฐกิจในระบบ แต่สำหรับเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายจะเกี่ยวข้องโยงกับอาชญากรรมทางเศรษฐกิจอันเป็นกลุ่มคนหรือองค์กรที่ลักลอบกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งการกระทำนั้นก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ

ขนาดของเศรษฐกิจนอกระบบขึ้นอยู่กับระดับของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และนโยบายที่มีต่อกิจกรรม แม้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการสร้างงานและรายได้เหมือนกับเศรษฐกิจแบบในระบบ แต่ในกรณีของเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายกลับสร้างผลกระทบทางลบต่อเศรษฐกิจและสังคม โดยเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายมักมีขนาดใหญ่และขยายตัวในประเทศกำลังพัฒนามากกว่าในประเทศที่พัฒนาแล้ว เนื่องมาจากช่องว่างทางเศรษฐกิจและด้านการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา

สังคมสมัยใหม่มองเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายว่าเป็นอาชญากรรม โดยรัฐพยายามวางนโยบายห้ามและปราบปราม แต่กลับยังพบว่า นโยบายดังกล่าวล้มเหลวเนื่องจากรัฐไม่สามารถจัดความต้องการของผู้บริโภคได้ซึ่งก่อให้เกิดผลที่ตามมาซึ่งเกี่ยวข้องกับการคอร์รัปชัน ความรุนแรงในสังคม และการแสวงหาผลประโยชน์จากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เอื้อประโยชน์กับผู้ประกอบการในธุรกิจผิดกฎหมาย

เศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมายกับผู้มีอิทธิพลมีความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อมตามขนาดของผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น หากเป็นธุรกิจผิดกฎหมายขนาดใหญ่จะเกี่ยวข้องกับผู้มีอิทธิพลรายใหญ่ แต่หากเป็นธุรกิจผิดกฎหมายขนาดกลางหรือขนาดเล็กจะมีความเกี่ยวข้องกับผู้มีอิทธิพลขนาดเล็กลงมา นอกจากนั้นแม้กระทั่งเศรษฐกิจนอกระบบที่ไม่ผิดกฎหมายก็ยังคงมีความเกี่ยวพันกับผู้มีอิทธิพลด้วยเช่นกัน เช่น เจ้าหน้าที่เทศกิจที่จะเก็บ “ส่วยรายวัน” จากพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ (เชิดฉิน สุกปลั่ง และ รัตพงษ์ สอนสุภาพ 2547: 64-66)

ผู้ประกอบการธุรกิจผิดกฎหมายมักสามารถดำรงอยู่ได้และมีความร่ำรวย เพราะได้รับการคุ้มครองจากบุคคลที่มีอำนาจสูงและนักการเมือง จากงานศึกษาของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2543: 8) พบว่า มีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีส่วนพัวพันกับเศรษฐกิจผิดกฎหมายประเภทต่างๆ ทั้งในฐานะผู้ทำธุรกิจโดยตรงหรือมีส่วนให้ความคุ้มครองปกป้องธุรกิจผิดกฎหมายหรือในฐานะมีส่วนสนับสนุนด้านการเงิน นอกจากนั้นยังมีเจ้าหน้าที่ตำรวจที่เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบด้วย ในปัจจุบันผู้ประกอบการเศรษฐกิจนอกระบบทำหน้าที่อุดหนุนตำรวจแทนที่รัฐบาล เนื่องจากสภาพของเศรษฐกิจนอกระบบเกือบทุกประเภทมีลักษณะเป็นความผิด

อาญา ตำรวจจึงอยู่ในฐานะกำกับ ควบคุม และตรวจสอบธุรกิจเหล่านี้ได้ตามกฎหมายโดยตรง ด้วยเหตุนี้ปัจจัยด้านกฎหมายจึงกลายเป็นสิ่งเอื้ออำนวยให้ตำรวจเข้าไปแสวงหาประโยชน์ ซึ่ง ผาสุก พงษ์ไพจิตร ทำการวิเคราะห์ปัญหาของกรมตำรวจที่เอื้อให้ตำรวจแสวงหาประโยชน์จาก เศรษฐกิจนอกระบบไว้ 5 ประการ ดังนี้

1. เจ้าหน้าที่ตำรวจมีรายได้น้อย โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ระดับล่าง ด้วยเหตุนี้ทำให้เจ้าหน้าที่ระดับล่างบางคนเคยชินต่อการรับสินบนเพื่อความอยู่รอด
2. โครงสร้างขนาดใหญ่ของกรมตำรวจมีหลายระดับที่ไม่จำเป็นต้องการทำงาน
3. อำนาจภายในกรมตำรวจเป็นแบบรวมศูนย์ ซึ่งส่งเสริมการทุจริต การสนับสนุนเครือข่าย และพรรคพวก และการใช้อำนาจในทางที่ผิด ซึ่งทำให้ไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานตำรวจท้องถิ่นและสังคมที่ดูแล
4. ตำรวจไม่ค่อยได้รับการลงโทษเมื่อกระทำผิด สำหรับตำรวจที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจ ผิดกฎหมาย การถูกสั่งย้ายจัดว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรง ส่งผลให้ขาดรายได้ที่เคยได้รับ การถูกสั่งย้ายจัดว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรงส่งผลให้ขาดรายได้ที่เคยได้รับ แต่สังคมไม่ได้รับประโยชน์จากการลงโทษดังกล่าวเลย
5. ไม่มีการควบคุมการทำงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจจากภายนอก ซึ่งเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ตำรวจสามารถเข้ามาเรียกรับผลประโยชน์จากผู้ประกอบการในเศรษฐกิจนอกระบบได้

ความสัมพันธ์ระหว่างตำรวจกับเศรษฐกิจผิดกฎหมายมีอยู่หลายมิติ (สังคีต พิริยะรังสรรค์ นวลน้อย ตีรรัตน์ และ นพนนท์ วรรณเทพสกุล 2547: 162) กล่าวคือ ตำรวจสามารถที่จะมีบทบาทเป็นผู้สร้างหรือมีส่วนร่วมในการสร้างตลาด (market maker) เศรษฐกิจนอกระบบขึ้นมาได้ แม้ว่าพวกเขาจะไม่ใช่ผู้ประกอบการโดยตรงก็ตาม หรือในบางธุรกิจที่ผู้ประกอบการธุรกิจเอกชนเป็นผู้สร้างเศรษฐกิจนอกระบบขึ้นมา แต่พวกเขาไม่สามารถจะดำเนินธุรกิจให้ราบรื่นได้หากไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ เพราะฉะนั้น พวกเขา ก็จะต้องยินยอมให้เจ้าหน้าที่ตำรวจในฐานะที่เป็นผู้รักษากฎหมายเข้ามาแทรกแซงและมีส่วนแบ่งภายในเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมายนี้ แม้ว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจอาจจะไม่ใช่ผู้สร้างหรือผู้ประกอบการ แต่เป็นผู้ช่วยธำรงรักษาระบบเศรษฐกิจผิดกฎหมายเอาไว้

เศรษฐกิจนอกระบบโดยเฉพาะธุรกิจที่ผิดกฎหมายสามารถดำรงอยู่ได้ผ่านเครือข่ายของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีอำนาจในการช่วยเหลือผู้ประกอบการให้สามารถประกอบอาชีพต่อไปได้โดย แลกกับการจ่ายส่วย นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ตำรวจแล้ว นักการเมืองก็มีส่วนเกี่ยวพันกันโดยตรงในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการธุรกิจหรือมีส่วนร่วมในการให้ความคุ้มครองปกป้องธุรกิจผิดกฎหมายนี้

เศรษฐกิจนอกระบบส่วนใหญ่มีการจัดการองค์กรของตัวเองที่ทำให้มีอำนาจซึ่งสร้างพลังให้แก่กลุ่มของตนเองโดยแฝงเข้าไปกับผู้นำท้องถิ่น นักการเมืองและข้าราชการท้องถิ่นทำให้กฎหมายหรืออำนาจของรัฐไม่สามารถจัดการกับเศรษฐกิจนี้ได้อย่างเด็ดขาด (ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2543: 8)

ในส่วนของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ที่เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจนอกระบบที่ผิดกฎหมาย พบว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐได้เข้ามามีส่วนในการธำรงกิจกรรมดังกล่าวผ่านการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์บางอย่าง เช่น ผู้ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์บางรายจะต้องจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อให้ตนเองสามารถขายสินค้าที่ผิดกฎหมายต่อไปได้ ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐจะไม่ทำการจับกุมผู้ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ มีหน้าจ้ำยังมี การช่วยเหลือผู้ขายหากถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น

5. บทบาทของเจ้าพ่อ

ในบริบทของสังคมไทย คำว่า “เจ้าพ่อ” เป็นคำที่กล่าวถึงผู้มีอิทธิพลซึ่งใช้อำนาจเงินและอำนาจนอกระบบต่างๆ ของตนผ่านทางระบบอุปถัมภ์ การติดสินบน ความรุนแรงหรือวิถีทางอื่นๆ เพื่อให้ตนเองอยู่เหนือกฎหมาย และสร้างเกราะคุ้มกันให้กับคนอื่นๆ ด้วย คนที่เป็นเจ้าพ่อมักเกี่ยวพันกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย และเป็นบุคคลที่ร่ำรวยมาจากกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย ตลอดจนการใช้อิทธิพลนอกระบบเพื่อให้ตนอยู่เหนือกฎหมาย (สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2537: 202-204)

ดร.สมบัติ จันทรวงศ์ (2535) เน้นความหมายของเจ้าพ่อว่า เจ้าพ่อเป็นบุคคลที่ได้เลื่อนฐานะจากการเป็นนักเลงหรือผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นเป็นเจ้าพ่อ เนื่องจากบุคคลนั้นสามารถแผ่ขยายอิทธิพลไปครอบงำเจ้าหน้าที่หรือผู้รักษากฎหมายหรือกลไกแห่งอำนาจรัฐในระดับสูงของท้องถิ่น เจ้าพ่อยังใช้วิธีการรุนแรงในการแสดงอิทธิพลหรืออำนาจของตน ดังนั้น เจ้าพ่อมักจะทำธุรกิจผิดกฎหมายและใช้วิธีการรุนแรง ในบางครั้งเจ้าพ่อสามารถมีอิทธิพลเหนือเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือกลไกแห่งอำนาจรัฐได้ด้วยโดยวิธีการอาศัยอำนาจเงินที่เกื้อหนุนเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับสูงสุด วิธีการนี้จะช่วยให้เจ้าพ่อมีอิทธิพลเหนือเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับล่างได้ด้วย”

เจ้าพ่อเป็นบุคคลที่มีบทบาทและฐานะทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าและแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากชาวบ้านธรรมดา และธุรกิจผิดกฎหมายจำเป็นต้องได้รับการค้ำจุนจากอำนาจของเจ้าพ่อเพื่อการคุ้มครองตนเองหรือเพื่อการขยายฐานออกไป ดังเช่น เจ้าพ่อที่มีกิจการที่ทำรายได้เป็นจำนวนมากจะเป็นกิจการที่มีหน้าฉากเป็นการกระทำตามกฎหมาย แต่หลังจากอาจเป็นการละเมิดหรือนอกเหนือกฎหมายได้โดยง่าย เช่น การลักลอบขายสินค้าหนีภาษี สินค้าลอกเลียนแบบ รวมถึงสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้เจ้าพ่อจะแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองแล้ว เจ้าพ่อ

ยังเล่นบทบาทของการเป็นผู้อุปถัมภ์ประชาชนอื่นๆ ด้วย เพื่อก่อให้เกิดความเกรงใจและใช้อำนาจที่ตนเองมีอยู่เพื่อปกป้องและคุ้มครองผู้ที่ยอมอยู่ใต้อาณัติ

จากการที่กิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบอยู่นอกเหนือการควบคุมและการปกป้องจากรัฐจึงเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดกลุ่มผู้มีอิทธิพลที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นเสมือนหน่วยงานของรัฐในการควบคุมและปกป้องธุรกิจนอกระบบ ในขณะที่เดียวกันผู้ประกอบการจะต้องจ่ายค่าตอบแทนเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนบริการที่จะได้รับ ในบางครั้งเจ้าพ่อท้องถิ่นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐรวมถึงนักการเมืองอาจมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เชื้อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน หรืออาจจะเป็นคนๆ เดียวกันก็ได้ (สมบัติ จันทรวงศ์ 2535: 118-124; ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2543: 8)

ปัจจัยที่กล่าวมาทั้ง 5 ประการนี้ล้วนเป็นสิ่งที่เอื้อให้เศรษฐกิจนอกระบบสามารถดำรงอยู่ได้ แต่ไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยทั้ง 5 ประการเสมอไป ในบางครั้งปัจจัยเพียงอย่างเดียวก็สามารถค้ำจุนเศรษฐกิจนอกระบบให้คงอยู่ได้ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับลักษณะทางบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม

การศึกษา “มุมมองเชิงประวัติศาสตร์และสังคมของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์” ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบเป็นแนวทางในการศึกษาและอธิบายภาพของซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ เนื่องจากตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จัดว่าเป็นเศรษฐกิจนอกระบบประเภทหนึ่งที่เป็นกิจกรรมผิดกฎหมายเพราะจัดอยู่ในประเภทสินค้าที่ละเมิดกฎหมายพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537

การศึกษานี้ครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษามุมมองของอาชีพการขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ในประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับความยากจน การตอบโต้กับรัฐ และความเบี่ยงเบนจากกฎระเบียบของสังคม ตลอดจนสาเหตุของการขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ต่างๆ ที่ทราบว่ามีสินค้านี้เป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย แต่ก็ยังเลือกที่จะเข้าสู่อาชีพขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ นอกจากนั้นผู้วิจัยยังศึกษากระบวนการซื้อขายที่สะท้อนให้เห็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องอันเป็นส่วนหนึ่งของเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการดำรงอยู่ของกิจกรรมดังกล่าว ตลอดจนค้นหาลักษณะเด่นของการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทอื่น

2. แนวคิดเรื่องฮาบิตัส (Habitus) ฟิลด์ (Field) และปฏิบัติการ (Practice) ของ Pierre Bourdieu

Pierre Bourdieu เป็นนักคิดที่พยายามทำลายแนวคิดคู่ตรงข้ามระหว่างโครงสร้างกับปัจเจกบุคคล (agent-structure) หรือวัตถุนิยมกับอัตนิยม (objectivism-subjectivism) เนื่องจากการมองในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดความสับสนและไม่เข้าใจปรากฏการณ์ได้อย่างถ่องแท้ เขาเชื่อมโยงแนวคิดระหว่างโครงสร้างกับปัจเจกบุคคลเข้าด้วยกัน โดยเสนอไว้ว่า โครงสร้างกับ

ปัจเจกบุคคลมีความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี (dialectic relationship) นั่นคือ โครงสร้างทางสังคมจะเป็นตัวกำหนดกรอบของการกระทำและการปฏิสังสรรค์ของบุคคล ในทางกลับกัน การกระทำของบุคคลก็สามารถส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมได้ด้วย

Bourdieu ให้ความสนใจแนวคิดเรื่อง “ปฏิบัติการ” (Practice) ปฏิบัติการไม่ได้เกิดจากการกำหนดของสังคมและความมีอิสระในการกระทำของบุคคลอย่างเสรี แต่ปฏิบัติการเป็นสิ่งที่ผนวกสังคมเข้ากับปัจเจกบุคคล โดยสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างสังคมและวิถีทางของปัจเจกที่ร่วมกันสร้างความเป็นจริงทางสังคมขึ้นมา อย่างไรก็ตาม ปัจเจกบุคคลอาจได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างทางสังคมในระดับที่ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับความคิดและการตีความของแต่ละคน (Ritzer 2003: 189)

2.1 ฮาบิทัส (Habitus)

Bourdieu (1990: 53) กล่าวว่า ฮาบิทัสเป็นระบบ (การรับรู้ ความคิดและการกระทำ) ที่มีความมั่นคง แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างขึ้นซึ่งก่อให้เกิดแนวโน้มในการกระทำ ในขณะที่เดียวกันฮาบิทัสก็เป็นโครงสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ฮาบิทัสก่อให้เกิดและจัดระเบียบปฏิบัติการที่จะเกิดขึ้น ซึ่งผลของการกระทำที่แสดงออกมานั้นเกิดจากการกระทำที่ไม่รู้สำนึก นอกจากนี้ ฮาบิทัสยังเป็นทั้งกฎเกณฑ์และผู้วางกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เกิดจากการยอมกระทำตามข้อบังคับอย่างสิ้นเชิง แต่สามารถปรับตัวไปตามจุดมุ่งหมายได้โดยปราศจากการสำนึก

Ritzer (2003: 190-191) กล่าวว่า ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างทางความคิดหรือจิตใจที่บุคคลใช้จัดการกับโลกทางสังคม โดยบุคคลมีชุดความคิดที่อยู่ภายใน ซึ่งบุคคลใช้รับรู้ ทำความเข้าใจ และปฏิบัติการกับโลกทางสังคม ฮาบิทัสเป็นผลผลิตจากกระบวนการทำให้โครงสร้างทางสังคมกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัจเจกบุคคลผ่านการครอบครองสถานภาพต่างๆ ฮาบิทัสของบุคคลจึงขึ้นอยู่กับสถานภาพที่ครอบครอง ทำให้บุคคลแต่ละคนอาจมีฮาบิทัสที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ครอบครองสถานภาพเดียวกันมีแนวโน้มที่จะมีฮาบิทัสที่คล้ายคลึงกันเนื่องจากผ่านกระบวนการปฏิบัติการที่คล้ายคลึงกัน

ผู้วิจัยสรุปความหมายของฮาบิทัสไว้ว่า ฮาบิทัสเป็นชุดของระบบโครงสร้างทางความคิดที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคลซึ่งให้แนวทางในการแสดงออกภายนอกทั้งอากัปกริยาและพฤติกรรม ฮาบิทัสเกิดจากกระบวนการภายในของบุคคลที่ทำให้โครงสร้างทางสังคมกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัจเจกบุคคลผ่านการสั่งสมและเรียนรู้โลกทางสังคมจากสถานภาพที่ถือครองและประสบการณ์ที่

ต้องเผชิญ ดังนั้น บุคคลที่มีสถานภาพเดียวกันอาจจะมีฮาบิทัสที่แตกต่างกันก็ได้ขึ้นอยู่กับ
ประสบการณ์และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

จากความหมายต่างๆ สามารถสรุปเป็นลักษณะของฮาบิทัสได้ดังต่อไปนี้

1. ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างภายในที่มั่นคง แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ในขณะที่ยังรักษา
โครงสร้างเดิมเอาไว้ หรืออาจกล่าวได้ว่า ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างอย่างหนึ่งที่มีความยืดหยุ่นและ
มีการทำงานอย่างเป็นระบบ

2. ฮาบิทัสมีสถานภาพเป็นทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ คือ เป็นผู้สร้างและผู้ถูกสร้าง เป็นผู้
วางกฎเกณฑ์และเป็นผู้ทำตามกฎเกณฑ์

3. ฮาบิทัสมีความสัมพันธ์กับความไม่สำนึกหรือความไม่รู้ตัว (unconscious) กล่าวคือ
สามารถปฏิบัติหรือทำได้โดยไม่ต้องคิดและไม่ต้องบอก เป็นความสามารถ ทักษะ รวมถึงไหว
พริบปฏิภาณในการที่จะตอบโต้ต่อเหตุการณ์ต่างๆ ได้โดยอัตโนมัติ

4. การกระทำและการรับรู้ความจริงของคนมีโครงสร้างอย่างหนึ่งกำกับอยู่ โครงสร้าง
เหล่านั้นได้มาจากฮาบิทัส

5. ฮาบิทัสอยู่ระหว่างกึ่งกลางของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงอัตวิสัยกับ
พฤติกรรมเชิงอัตวิสัยของบุคคล ซึ่งแนวคิดของ Bourdieu พยายามชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคม
สามารถกลายเป็นประสบการณ์ของบุคคล

6. ฮาบิทัสไม่ได้มีอยู่แค่ในระดับปัจเจกบุคคล แต่ยังสัมพันธ์กับกลุ่มหรือชนชั้นด้วย
กล่าวคือ คนในกลุ่มเดียวกันจะมีการกระทำ ยุทธวิธี อารมณ์ ความรู้สึกหรือทัศนคติที่คล้ายคลึงกัน
โดยไม่ได้ถูกบังคับ และไม่จำเป็นต้องตกลงกันไว้ก่อน ดังเช่น งานวิจัยของ วรินทรา ไกยรวงศ์
(2541) อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินนิมาน 2551: 574) ศึกษาเรื่อง บทบาทของ
นิตยสารที่มีต่อฮาบิทัสที่เป็นแบบแผนการบริโภคของคนแต่ละชนชั้น ผู้วิจัยพบว่า คนแต่ละชนชั้น
ต่างมี “นิตยสารประจำแต่ละชนชั้น” แม้จะมีเนื้อหาหรือประเด็นเดียวกัน แต่นิตยสารเหล่านั้นต่างก็
บ่มเพาะฮาบิทัสของผู้อ่านในแต่ละชนชั้นอย่างแตกต่างกัน เช่น ประเด็นเรื่องการไปเที่ยว
ต่างประเทศ สำหรับชนชั้นสูงจะเป็นการไปเที่ยวสถานที่ ชื้อสินค้าหรือกินอาหารแบบพิเศษ
เฉพาะที่หรูหรา ส่วนชนชั้นกลางก็จะเป็นการไปเที่ยว ชื้อสินค้า กินอาหาร และทำกิจกรรมที่เป็น
แบบระดับกลางทั่วไป ส่วนถ้าเป็นชนชั้นล่างก็จะเป็นข้อเสนอแนะให้ระวังการถูกหลอกลวง การบอก
แหล่งชื้อสินค้าราคาถูกหรือการกินอาหารแบบประหยัด เป็นต้น

7. ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างที่มีอยู่ในตัวคนซึ่งเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลกับคนอื่น
หรือสิ่งที่อยู่รอบตัว ฮาบิทัสจึงมีจุดกำเนิดมาจากโครงสร้างทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวคน

อย่างไรก็ตาม ฮาบิทัสไม่ได้เกิดขึ้นจากสังคมเพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากคนมีปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างภายนอกตลอดเวลาจึงมีกระบวนการเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมให้เป็นโครงสร้างฮาบิทัสของตนเองซึ่งจะกระทำผ่านปฏิบัติการ ฮาบิทัสจึงเกิดจากการผสมผสานระหว่างสังคมซึ่งอยู่ภายนอกและธรรมชาติในร่างกายของคน

Bourdieu ให้ความสำคัญกับร่างกายของคนในฐานะที่มีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้การกระทำ และการทำอะไรซ้ำๆ กันต่อเนื่องเป็นเวลานานๆ (ซึ่งกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอันเป็นตัวกลางระหว่างฮาบิทัสภายในตัวบุคคลกับโลกทางสังคม) จนทำให้โครงสร้างจากการปฏิบัติซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกเข้าไปอยู่ภายในร่างกาย เรียกว่า กระบวนการหลอมรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย (embodiment) อย่างไรก็ตามฮาบิทัสเป็นเพียงแนวทางของความคิดและการปฏิบัติของบุคคลเท่านั้น

ฮาบิทัสเกิดจากการเรียนรู้ทางร่างกายโดยใช้เวลาอบรมบ่มเพาะเป็นเวลานานกลายเป็นโครงสร้างที่ดำรงอยู่อย่างคงทนในร่างกายจนกลายเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (disposition) ซึ่งจะอยู่ในรูปของอารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อ ศรัทธา แสดงออกให้เห็นด้วยอากัปกริยาต่างๆ ทางร่างกาย หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่แสดงออกมาทางร่างกายนั้นเป็นผลมาจากโครงสร้างของฮาบิทัสและส่งผลกระทบต่อผลิตซ้ำโครงสร้างของกลุ่มหรือชนชั้นทางสังคม เรียกว่า “การกลายเป็นวัตถุ (objectification)” เป็นการแสดงออกมาโดยที่ผู้แสดงรู้ตัวบ้างหรือไม่รู้ตัวบ้าง ดังนั้น คนที่มีประสบการณ์คล้ายคลึงกันหรืออยู่ในสภาพแวดล้อมคล้ายกันจะก่อให้เกิดฮาบิทัสที่คล้ายคลึงกันซึ่งส่งผลกระทบต่อแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ การกระทำ รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิต (life style) ที่คล้ายคลึงกัน (สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต 2548: 50)

กล่าวโดยสรุป ฮาบิทัสเป็นโครงสร้างที่อยู่ภายในตัวบุคคลที่มีความมั่นคง แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ บุคคลใช้ฮาบิทัสเป็นแนวทางกำหนดการแสดงออกภายนอกของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการแสดงสีหน้า ท่าทาง และพฤติกรรมต่างๆ ฮาบิทัสเกิดจากการสั่งสมและเรียนรู้โลกทางสังคมผ่านสถานภาพที่ตนถือครองและประสบการณ์ต่างๆ ในอดีต โดยเหตุการณ์ที่บุคคลต้องเผชิญจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงฮาบิทัสได้ด้วย หากฮาบิทัสที่มีอยู่ไม่สามารถจัดการกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้

2.2 ฟิวด์ (Field)

Bourdieu ใช้คำอุปมาในการอธิบายฟิวด์ว่า เป็น "สนามของการเล่นเกม" (field as the playing field) การแข่งขันกันนั้นไม่เพียงเอาชนะคู่แข่งตรงข้ามเท่านั้น แต่เพื่อครองกฎหรือออกกฎใน

การควบคุมการแข่งขัน ควบคุมผู้เล่น ครอบงำการแข่งขันและการขยายพื้นที่ของการแข่งขันออกไปด้วย

Bourdieu ให้ความหมายของฟิลด์ไว้ว่า ฟิลด์เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่มีลักษณะรูปธรรมระหว่างตำแหน่งต่างๆ ทางสังคม ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดฮาบิทัสของหน่วยที่อยู่ในตำแหน่งนั้นภายในฟิลด์ โดยฟิลด์จะมีโครงสร้างอำนาจที่กระจายตัวกันอยู่ซึ่งเป็นการกระจายตัวของทุนประเภทต่างๆ ที่ผูกติดอยู่กับสถานภาพ หรือในอีกความหมาย ฟิลด์เป็นปริภูมิหรืออาณาเขตบริเวณทางสังคม (social arena) ที่มีการต่อสู้กันเกิดขึ้นเพื่อแย่งชิงหรือช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากร เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม (วิถีชีวิต) ความแตกต่างด้านความรู้ การจ้างงาน และชนชั้นทางสังคม ฯลฯ โดยทรัพยากรที่จะแย่งชิงกันนั้นไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเป็นรูปธรรมหรือสามารถจับต้องมองเห็นได้ (กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน 2551: 558)

Ritzer (2003: 193) ให้คำอธิบายของฟิลด์ไว้ว่าเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งหรือสถานภาพต่างๆ ซึ่งมีได้ผูกติดกับตัวบุคคล ผู้ที่ครอบครองตำแหน่งอาจจะเป็นบุคคลหน่วยงานหรือสถาบันต่างๆ ก็ได้ โครงสร้างของฟิลด์ที่มีการกระจายตัวของทุนจะเป็นตัวกำหนดปฏิบัติการ เมื่อเป็นเช่นนั้นฟิลด์จึงกลายเป็นเวทีของการต่อสู้ดิ้นรนระหว่างบุคคลที่ครอบครองตำแหน่งที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยเหตุผลของการต่อสู้เป็นไปเพื่อปกป้องตำแหน่งที่ตนเองครอบครองอยู่หรือยกระดับของตนเองให้สูงขึ้น

สำหรับผู้วิจัยให้ความหมายของฟิลด์ไว้ว่า ฟิลด์เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตำแหน่งต่างๆ ที่มีการกระจายตัวของทุนในระดับที่ไม่เท่าเทียมกันจนก่อให้เกิดการต่อสู้และแย่งชิงทรัพยากรเพื่อปกป้องหรือยกระดับตำแหน่งของตน ตำแหน่งต่างๆ เหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดฮาบิทัส โดยบุคคลใช้ฮาบิทัสและทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่เป็นแนวทางในการกระทำ

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งต่างๆ ภายในฟิลด์พบว่าเป็นความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกัน โดยความไม่เท่าเทียมกันขึ้นอยู่กับทุน (capital) ที่แต่ละตำแหน่งครอบครองอยู่ซึ่งมีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ทุนทางสังคม (social capital) และทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทุนทั้ง 4 ประเภทนี้จะเป็นตัวกำหนดทรัพยากรที่ตำแหน่งต่างๆ พึ่งมีอันเป็นตัวจำกัดขอบเขตของการกระทำและพฤติกรรมของตำแหน่งนั้นๆ (Wallace and Wolf 1999: 111) ฟิลด์จึงเป็นเวทีของการต่อสู้และการดิ้นรนของผู้ที่ครอบครองตำแหน่งภายในฟิลด์

จากความไม่เท่าเทียมกันภายในฟิลด์ขึ้นอยู่กับระดับของทุนที่ผูกติดอยู่กับตำแหน่ง Bourdieu แบ่งประเภทของทุนไว้ 4 ประเภท (Bourdieu 2005: 194-195; ประไพ จันทราสกุล 2551: 54) ดังต่อไปนี้

1. ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) เป็นทุนที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณหรือราคาที่แน่นอนได้และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างชัดเจน เช่น เงิน ทรัพย์สินต่างๆ ฯลฯ ทุนประเภทนี้มักเป็นที่สนใจในฟิลด์ทางเศรษฐกิจ แต่สามารถมีอิทธิพลในฟิลด์อื่นๆ ได้ด้วย การครอบครองทุนทางเศรษฐกิจจะช่วยเพิ่มความสามารถทางการกระทำของผู้กระทำ

2. ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่

2.1 ทุนที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม (objectified capital) ทุนวัฒนธรรมประเภทนี้แสดงออกเชิงวัตถุในรูปของสื่อหรือสิ่งของ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับทุนทางวัฒนธรรมในแบบอื่นๆ อาทิเช่น รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ ความเป็นทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถส่งผ่านความเป็นวัตถุได้ เช่น ในการสะสมภาพวาด ทุนจะถูกสะสมและสามารถส่งผ่านได้เหมือนกับทุนทางเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่จะสามารถส่งผ่านได้ คือ ความเป็นเจ้าของภาพ ซึ่งคือ ความเป็นเจ้าของในวิธีการบริโภคภาพเขียน สินค้าในเชิงวัฒนธรรม จึงเป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุและสัญลักษณ์

2.2 ทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน (institutionalization capital) คือ ทุนที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมที่ชัดเจน เป็นการอ้างอิงถึงคุณสมบัติเบื้องต้นของทุนทางวัฒนธรรมในลักษณะการรับประกัน โดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบวัดคุณสมบัติ ทุนทางวัฒนธรรมจึงสามารถเปลี่ยนรูปได้ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะ คือ อาจเปลี่ยนรูปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ เช่น เงินเดือน หรือเปลี่ยนรูปกลายเป็นสถาบันในรูปของคุณสมบัติทางการศึกษา

2.3 ทุนที่ฝังติดอยู่กับบุคคล (embodied capital) เป็นการแสดงออกของร่างกายและจิตใจ เช่น สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล ความสามารถหรือความรอบรู้ในด้านต่างๆ การมีบุคลิกที่สง่างามและสามารถวางท่าทางได้อย่างเหมาะสม ทุนประเภทนี้ต้องอาศัยระยะเวลาในการก่อตัวโดยอาจจะเกิดจากการเปลี่ยนความมั่งคั่งภายนอกให้กลายเป็นทุนที่อยู่ในตัวคนได้โดยขึ้นอยู่กับเวลา บริบททางสังคมและชนชั้นทางสังคม

ทุนทางวัฒนธรรมนี้จะดำเนินงานอยู่ในฟิลด์ทางวัฒนธรรม ซึ่ง Bourdieu เห็นว่า ในโลกสมัยใหม่ ระบบการศึกษาเป็นฟิลด์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุด โดยเขายกตัวอย่างของระบบการศึกษาในฝรั่งเศสว่าสาขาที่สอนนั้นมีคุณลักษณะและมูลค่าไม่เท่ากัน คนที่สามารถเรียนวาดรูปและแกะสลักจะถูกมองว่า “มีระดับ” มากกว่าเรียนถ้ำยรูปหรือดนตรีแจ๊ส Bourdieu จึงสรุปว่า

ระบบการศึกษาเป็นตัวผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดโครงสร้างชนชั้นในสังคม เพราะระบบการศึกษานี้มีความเกี่ยวข้องกับทุนทางวัฒนธรรมนั่นเอง

ในโลกแห่งความเป็นจริง เด็กจากชนชั้นกลางและชนชั้นสูงจึงสามารถเข้าถึงทุนทางวัฒนธรรมตั้งแต่แรกเกิด รวมทั้งยังมีเวลาในการซักซ้อมและฝึกฝน เมื่อโตขึ้นก็จะมีโอกาสที่จะได้เข้าทำงานที่ดีกว่าด้วยความสามารถที่มีเหนือกว่า รวมทั้งเป็นคนที่มีบุคลิกที่ดี มีท่วงท่าท่าสง่างาม มีความมั่นใจในตัวเองมากกว่าชนชั้นล่าง Bourdieu ยังได้กล่าวเสริมว่า สังคมพยายามสร้างมายาคติว่า เด็กเหล่านี้มีแววดี มีความเฉลียวฉลาดมาตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการปกปิดข้อเท็จจริงเรื่องความสามารถในการสั่งสมทุนทางวัฒนธรรมของคนแต่ละชนชั้นที่ไม่เท่ากัน

3. ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) หมายถึง สถานภาพ ศักดิ์ศรี ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นๆ ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบและเกิดประโยชน์ต่างๆ ทุนทางสัญลักษณ์อาจมาจากทุนประเภทอื่นๆ และเมื่อมีทุนทางสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งทุนประเภทอื่นๆ ได้ด้วย ผู้ที่ครอบครองทุนสัญลักษณ์ในระดับสูงมักมีการต่อสู้เพื่อรักษาทุนซึ่งกระบวนการรักษาทุนมักมาจากกระบวนการขัดเกลาภายในครอบครัวและสถาบันการศึกษา

4. ทุนทางสังคม (social capital) ความหมายของทุนสังคมนั้นมี 2 ความหมาย แต่ทั้งสองความหมายต่างหมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” (network) เพียงแต่ว่าในความหมายแรกเป็นการมองจากตัวโครงสร้างที่มองตัวเครือข่ายจริงๆ เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ ฯลฯ ส่วนในความหมายที่สองนั้น เป็นมุมมองมาจากปัจเจกบุคคลที่มีเครือข่าย และมองว่าเครือข่ายนั้นเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของตนเอง เช่น เป็นคนที่มีเส้นสายกว้างขวาง Bourdieu เห็นว่า ทุนทางสังคมนี้อาจเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ นอกจากเครือข่ายทางสังคมแล้ว การรับรู้และการยอมรับยังเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมด้วย และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนทางสัญลักษณ์ได้ (symbolic capital)

สำหรับ Bourdieu ทุนทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคม และขึ้นอยู่กับปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอของความไม่เท่าเทียมกันและความใกล้ชิดในสังคม การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์มิได้เป็นไปโดยธรรมชาติหรือได้มาจากการสร้างของสังคม หากเป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันทางสังคม

การกระจายตัวของทุนประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในแต่ละสถานภาพส่งผลต่อโครงสร้างภายในฟิลด์ ซึ่งทุนในแต่ละสถานภาพจะเป็นตัวกำหนดกรอบของพฤติกรรมร่วมกับฮาบิทัสที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล ในขณะที่เดียวกับบุคคลมีฮาบิทัสผ่านการเรียนรู้จากการครอบครองสถานภาพต่างๆ ที่มีทุนต่างๆ ผูกติดมาด้วย

ฟิลด์และฮาบิตส์มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ฟิลด์จะเป็นทั้งสถานที่ที่ผลิตฮาบิตส์แบบต่างๆ เช่น ภายในตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ จะประกอบไปด้วยผู้ผลิต ผู้ขาย ผู้ซื้อ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ภายในฟิลด์ดังกล่าวผู้เข้าร่วมในแต่ละตำแหน่งจะมีฮาบิตส์ที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น ผู้ขายจะมีฮาบิตส์ในการสังเกตสิ่งรอบตัวและคอยระมัดระวังกับการจับกุมของเจ้าหน้าที่ ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องสังเกตและเรียนรู้ว่าผู้ขายคนใดที่ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์และใช้เทคนิคในการหลบหนีการจับกุมได้อย่างไร เป็นต้น ในขณะที่ฟิลด์ก็เป็นผลผลิตของฮาบิตส์ด้วย เช่น ผู้ขายแต่ละคนสามารถสังเกตได้ว่าผู้ซื้อคนใดไม่น่าไว้ใจซึ่งอาจจะป็นเจ้าหน้าที่ที่ปลอมตัวมา ดังนั้น ผู้ขายจะรู้วิธีในการที่จะเอาตัวรอดจากกฎหมายแล้วนำไปให้เป็นหลักในการปฏิบัติเมื่อพบสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน ฟิลด์ของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จึงสามารถดำรงอยู่ได้

หากพิจารณาฮาบิตส์ว่าเป็นลักษณะเชิงอัตวิสัยที่มีอยู่ในภายในจิตใจของแต่ละคน ในขณะเดียวกันฟิลด์เป็นลักษณะเชิงวัตถุวิสัยที่เป็นเครือข่ายหรือระบบของตำแหน่งและสถานภาพทางสังคม ฟิลด์และฮาบิตส์แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี กล่าวคือ บุคคลมีฮาบิตส์อยู่ในตัวเองนับตั้งแต่เด็กโดยผ่านการเรียนรู้จากครอบครัวและโรงเรียน แต่อย่างไรก็ตามบุคคลยังมีการเรียนรู้ฮาบิตส์อย่างต่อเนื่องผ่านทางสถานภาพที่ครอบครองภายในฟิลด์ด้วย บุคคลจะใช้ฮาบิตส์และทุนที่ผูกติดกับตำแหน่งหรือสถานภาพของบุคคลเป็นตัวกำหนดแนวทางในการกระทำ ในขณะเดียวกันบุคคลยังสามารถแก้ไขและปรับเปลี่ยนฮาบิตส์ได้ตามความเข้าใจและประสบการณ์ที่เผชิญเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและบุคลิกภาพของตนเอง ดังนั้น บุคคลที่ครอบครองสถานภาพแบบเดียวกันภายในฟิลด์เดียวกันอาจจะมีการเรียนรู้ที่ทำให้บุคคลมีฮาบิตส์ไม่เหมือนกันก็ได้ เนื่องจากความแตกต่างในปัจจัยหลายด้าน เช่น ภูมิหลัง ประสบการณ์ รวมถึงชนชั้นที่แตกต่างกัน

2.3 ปฏิบัติการ (Practice)

ปฏิบัติการเป็นการกระทำที่เลือกทำหรือสามารถทำได้ โดยได้รับอิทธิพล แรงผลักดันจากฮาบิตส์หรือโครงสร้างที่มีอยู่ในจิตใจ ดังกรณีที่ Bourdieu ยกตัวอย่างเรื่องการเล่นเกมส์ ผู้เล่นจะมีทิศทางและความเข้าใจกฎของเกมอยู่ชุดหนึ่ง รวมกับความสามารถของเขามือในการเล่นเกม ในช่วงระหว่างการเล่น ผู้เล่นจะคาดการณ์หรือตอบสนองโดยอัตโนมัติตามความสามารถของฮาบิตส์ของเขา

Bourdieu มักจะเปรียบเทียบปฏิบัติการทางสังคมว่าเป็นเหมือนการเล่นเกมส์ชนิดหนึ่ง สนามแข่งขันเป็นฟิลด์ที่ปัจเจกแต่ละคนในสถานภาพต่างๆ เข้ามาแข่งขันต่อสู้ เพื่อแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่ คนที่เข้าร่วมการแข่งขันต่างต้องรู้ถึงวิธีเล่น (The feel for the games) เพื่อหลบ

หลักหรือกรอบเกมการแข่งขัน ดังนั้นปัจเจกแต่ละคนจึงเข้ามาในสนามการแข่งขันโดยมีเป้าหมายของการแข่งซึ่งถูกกำหนดจากสังคม ปฏิบัติการต่างๆ ของปัจเจกเป็นทั้งการแสดงออกอย่างมีสำนึกผ่านการคิดไตร่ตรองอย่างเป็นเหตุเป็นผลและการแสดงออกอย่างไร้สำนึกซึ่งกระทำออกมาโดยไม่รู้ตัวและเป็นเหมือนปฏิกิริยาตอบโต้แบบทันทีทันใด

ปฏิบัติการเป็นการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างสังคมและวิถีทางของปัจเจกบุคคลที่ร่วมกันสร้างความเป็นจริงทางสังคม ยกตัวอย่างปฏิบัติการที่เกิดขึ้นภายในระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรก โครงสร้างเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดและหล่อหลอมลักษณะของบุคคลที่เรียกว่า ฮาบิทัส เช่น คนที่อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมมีความโน้มเอียงที่จะคิดเรื่อง “ความเป็นเจ้าของ (ownership)” เนื่องจากแก่นของระบบทุนนิยมเป็นเรื่องความเป็นเจ้าของ ลักษณะดังกล่าวจะย้อนกลับไปอ้างรักษาโครงสร้างดังกล่าวเอาไว้ หรือในทางกลับกันอาจจะเป็นสิ่งก่อกำเนิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างก็ได้ กระบวนการทั้ง “การกำหนด” และ “การอ้างรักษาและเปลี่ยนแปลง” เป็นสิ่งที่ Bourdieu เรียกว่า “ปฏิบัติการ”

ปฏิบัติการเป็นการกระทำหรือกิจกรรมที่ปัจเจกบุคคลกระทำซ้ำๆ จนเป็นเรื่องปกติในแต่ละวัฒนธรรมราวกับว่าเป็นไปโดยอัตโนมัติ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วผ่านการใช้ความคิด ตรรกะตรองและประสบการณ์ในอดีตเป็นแนวทางในการปฏิบัติ (Bourdieu 1990: 80) ปฏิบัติการอาจจะไม่ได้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสังคมหรืออุดมคติ ขึ้นอยู่กับการประมวลโครงสร้างทางสังคมเข้ากับประสบการณ์ต่างๆ ของแต่ละบุคคล

ลักษณะของปฏิบัติการตามทัศนะของ Bourdieu ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน (2551: 555-556) สรุปไว้ 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ปฏิบัติการที่เป็นการดำเนินชีวิตทางสังคมของมนุษย์มีลักษณะยืดหยุ่น ไม่ตายตัว แม้จะต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบ แต่อาจมีการแหวกแนวออกไปอยู่ตลอดเวลา เหมือนการเล่นกีฬาที่ต้องอยู่ภายใต้กฎกติกา แต่ก็เปิดโอกาสให้มีเทคนิคหรือกติกาใหม่ๆ เกิดขึ้นอยู่เสมอ กล่าวคือปฏิบัติการจะมีลักษณะที่ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์ของโครงสร้างสังคม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สามารถสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงได้ด้วยปัจเจกบุคคล ดังนั้น ปฏิบัติการทางสังคมจึงมิใช่การกระทำที่ต้องอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมที่ตายตัว

ลักษณะดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องการปฏิบัติการทางสังคมว่าเป็นเสมือนการเล่นละคร (Theatre) ของ Erving Goffman ที่ระบุว่า มนุษย์เราดำเนินชีวิตทางสังคมไปตามบทบาทที่ถูกกำหนดมาให้เล่น (ด้านที่เป็นโครงสร้างสังคม) แต่ในเวลาเดียวกัน มนุษย์ก็สามารถจะ “ตีความบทบาท” ได้หลายๆ แบบ จนกระทั่งอาจถึงขั้น “เล่นนอกบท” ออกไปได้

2. ปฏิบัติการจะต้องเกิดขึ้นในกาละ (time) และเทศะ (space) หนึ่งๆ เสมอ
3. ปฏิบัติการนั้นอาจจะดำเนินไปอย่างไร้สำนึกตัวเต็มที่เสมอไป เช่น นักกีฬาที่สามารถเล่นกีฬาได้ราวกับ “มันเป็นไปเอง” โดยไม่ต้องเสียเวลาในการคิด
4. Bourdieu พยายามเน้นย้ำว่า ปฏิบัติการมิใช่เพียงแค่เรื่องของกิจวัตรประจำวันที่คนเรากระทำอยู่เป็นประจำเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพลังอำนาจทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องในแง่ของการยอมทำตามอำนาจหรือการทำทลายอำนาจก็ตาม
5. ปฏิบัติการเป็นผลผลิตที่เกิดมาจากกระบวนการทางสังคมอันเกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในแต่ละโครงสร้างสังคม ในเวลาเดียวกัน ปฏิบัติการจะกลายมาเป็นธรรมชาติที่สอง (second nature) ของมนุษย์ที่มีส่วนประกอบทั้งด้านที่เป็นข้อจำกัด (constraint) และเสรีภาพ (freedom) ในเวลาเดียวกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างฮาบิทัส ฟิลด์และปฏิบัติการเป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี กล่าวคือ ปัจเจกบุคคลครอบครองสถานภาพภายในฟิลด์ซึ่งบุคคลจะมีการเรียนรู้และกระทำกิจกรรมต่างๆ ที่ผูกติดกับสถานภาพนั้นอย่างซ้ำๆ เป็นประจำต่อเนื่องจนกลายเป็นฮาบิทัสที่อยู่ภายในซึ่งบุคคลสามารถตอบสนองต่อเหตุการณ์ต่างๆ โดยก่อนการแสดงพฤติกรรมออกมาบุคคลจะใช้ทักษะ ความชำนาญ ความสามารถและไหวพริบปฏิภาณในการประมวลประสบการณ์ในอดีตและทุนที่ผูกติดอยู่กับสถานภาพเป็นแนวทางว่าจะแสดงพฤติกรรมเช่นไร

บุคคลมีการเรียนรู้โครงสร้างทางสังคมผ่านปฏิบัติการที่กระทำตามสถานภาพที่ครอบครอง ในขณะที่เดียวกันบุคคลสามารถปรับเปลี่ยนฮาบิทัสที่มีอยู่ภายในตัวเองให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเองได้ด้วยทำให้ฮาบิทัสของแต่ละคนอาจไม่เหมือนกันแม้ว่าจะครอบครองสถานภาพเดียวกันก็ตาม นอกจากนั้นทุนหรือทรัพยากรที่แตกต่างกันภายในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมยังเป็นตัวกำหนดฮาบิทัส อย่างไรก็ตาม มีแนวโน้มว่า บุคคลที่อยู่ในสถานภาพเดียวกันและผ่านปฏิบัติการที่คล้ายคลึงกันน่าจะมีชุดของฮาบิทัสที่คล้ายคลึงกันซึ่งจะส่งผลต่อการแสดงออกทางพฤติกรรมที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ผู้วิจัยนำเอาแนวคิดทั้งสามมาประยุกต์ใช้ในการอธิบาย ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ได้ว่า ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นฟิลด์ทางเศรษฐกิจประเภทหนึ่งที่ประกอบด้วยบุคคลในสถานภาพต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ขาย ผู้ซื้อ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในแต่ละสถานภาพจะมีทรัพยากรหรือทุนในระดับที่แตกต่างกัน เช่น เงิน อำนาจ เป็นต้น ทรัพยากรเหล่านี้เป็นตัวกำหนดแนวทางในการกระทำที่แตกต่างกันไป บุคคลเหล่านี้ยังมีชุดของโครงสร้างทางความคิดหรือฮาบิทัสอยู่ภายในตัวเอง ซึ่งฮาบิทัสที่เกี่ยวกับการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เกิดจากการเรียนรู้สถานภาพและบทบาทภายใน

ตลาดที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์และการเผชิญประสบการณ์ต่างๆ จากการซื้อขายที่ดีละเมิดลิขสิทธิ์จนก่อ
 รูปเป็นฮาบิทัสเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิสังสรรค์ซึ่งกันและกัน ฮาบิทัสยังสามารถเปลี่ยนแปลง
 ได้หากเผชิญกับประสบการณ์ใหม่ๆ ที่แตกต่างจากเดิม ซึ่งปฏิบัติการแบบเดิมไม่สามารถจัดการ
 กับเหตุการณ์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น พฤติกรรมของผู้ขายที่ดีก่อนและหลังมีพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์
 พ.ศ. 2537 จะมีความแตกต่างกันเพราะก่อนปี พ.ศ. 2537 ไม่ว่าจะบุคคลใดก็ตามล้วนมีสิทธิในการ
 ขายดีโดยไม่จำเป็นต้องได้รับอนุญาต ซึ่งต่างจากหลังปีพ.ศ. 2537 ที่ผู้ขายจะต้องขออนุญาตเพื่อ
 ประกอบการค้า และหากขายดีละเมิดลิขสิทธิ์จะได้รับการลงโทษตามกฎหมาย ดังนั้น พฤติกรรม
 ของผู้ขายจึงมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านลักษณะสินค้าและรูปแบบการขาย ซึ่งการกระทำที่จะ
 แสดงออกมานั้นล้วนมีพื้นฐานจากบทเรียนในอดีต ผ่านการใช้ความคิด ทักษะ และความชำนาญ
 ว่าควรปฏิบัติอย่างไรจนเป็นเหมือนพฤติกรรมที่แสดงออกมาแบบอัตโนมัติ

ผู้วิจัยยังพยายามอธิบายโครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้ขายแต่ละคน เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบ
 ความสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้างในสถานการณ์ต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตามกาลเวลา
 และประสบการณ์ ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงแสดงให้เห็นกฎเกณฑ์ต่างๆ ภายในตลาดที่เกิดขึ้น
 จากโครงสร้างความสัมพันธ์และการใช้ทรัพยากรของบุคคลที่เกี่ยวข้องเข้าสู่กระบวนการ
 แลกเปลี่ยนภายในตลาด งานวิจัยนี้เป็นการมองตลาดในฐานะที่เป็นโครงข่ายของความสัมพันธ์
 ระหว่างบุคคลต่างๆ มากกว่าที่จะพิจารณาพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของผู้ขายเพียงอย่างเดียว ซึ่ง
 ถือว่าเป็นมุมมองที่แตกต่างจากเศรษฐกิจกระแสหลัก

2.4 การศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจของ Bourdieu

งานศึกษาเรื่อง The Social Structure of the Economy ของ Pierre Bourdieu (2005)
 เป็นงานศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้วิเคราะห์จากมุมมองเศรษฐศาสตร์กระแส
 หลักเพียงอย่างเดียว แต่เพิ่มเติมมุมมองทางประวัติศาสตร์และสังคมวิทยาเข้ามาทำความเข้าใจ
 พฤติกรรมทางด้านเศรษฐกิจด้วย กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ นั้นล้วนมี
 ประวัติศาสตร์ของการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่อง การศึกษาแบบภาพตัดขวางทำให้ไม่สามารถเห็น
 ภาพของกระบวนการทางเศรษฐกิจ Bourdieu นำเอาแนวคิดเรื่องฮาบิทัส ฟิลด์ และปฏิบัติการ
 มาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจ

Bourdieu ศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับธุรกิจการสร้างที่อยู่อาศัย โดยวิเคราะห์
 กิจกรรมทางเศรษฐกิจว่าเป็นฟิลด์ประเภทหนึ่งที่มีการปฏิสังสรรค์กันระหว่างหน่วยต่างๆ (บุคคล
 หรือองค์กร) ที่ครอบครองสถานภาพแตกต่างกันซึ่งมีทรัพยากรแตกต่างกันเข้าสู่กระบวนการ
 ร่วมมือและแข่งขันในเชิงกระบวนการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ โดยมีเป้าหมายในการ

สร้างผลกำไรหรือรักษาผลประโยชน์ของตนเองอันเป็นการรักษาและเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีอยู่ในขณะนั้น การกระทำของหน่วยต่างๆ เหล่านั้นขึ้นอยู่กับตำแหน่งหรือสถานภาพภายในโครงสร้างของฟิลด์ที่มีการกระจายตัวของทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้น หน่วยที่มีทรัพยากรมากย่อมได้เปรียบในการแข่งขัน เพราะสามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่มาเป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขัน

หน่วยที่อยู่ภายในฟิลด์จะประกอบไปด้วยผู้ผลิต ผู้ขายและผู้บริโภค กลุ่มคนเหล่านี้มีการปฏิสังสรรค์ซึ่งกันและกันเพื่อตัดสินใจการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน และทำการเปลี่ยนแปลงและจัดการกับโครงสร้างของฟิลด์ ลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แต่ละหน่วยมีต่อกัน หากปราศจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแล้ว กิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในฟิลด์จะไม่สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้

ฟิลด์ทางเศรษฐกิจหรือตลาดเป็นความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยต่างๆ ที่มีทรัพยากรที่แตกต่างกันมาปฏิสังสรรค์ในด้านความร่วมมือและแข่งขันกันทั้งทางตรงหรือทางอ้อม การกระทำและกลยุทธ์ในการปฏิบัติการของแต่ละหน่วยถูกจำกัดจากทรัพยากรที่ตนเองถือครองตามสถานภาพนั้นๆ กล่าวได้ว่า ฟิลด์ทางเศรษฐกิจเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่หน่วยต่างๆ เข้าร่วมในกระบวนการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในระดับที่แตกต่างกัน โดยรัฐพยายามควบคุม ให้แนวทาง และรักษาการแลกเปลี่ยนให้ดำเนินต่อไปได้

ในการปฏิสังสรรค์ระหว่างหน่วยต่างๆ ภายในฟิลด์ทางเศรษฐกิจนั้นอาจเป็นไปได้ในเชิงความร่วมมือหรือแข่งขันกันก็ได้ โดยหน่วยที่มีทรัพยากรมากกว่าจะนำไปสู่ความได้เปรียบในการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจและเป็นผู้ที่มีบทบาทภายในฟิลด์มากที่สุด ซึ่งเรียกว่า Dominant (หน่วยที่มีอำนาจเหนือกว่าหน่วยอื่นๆ) มักเป็นหน่วยที่มีส่วนแบ่งทางการตลาดหรือทุนมากกว่าหน่วยอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นเสมือนตัวแทนในการกำหนดกฎเกณฑ์และกติกาในกระบวนการทางเศรษฐกิจ สามารถกำหนดทิศทางและโครงสร้างภายในฟิลด์ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและบริการ การเสนอแนะผลผลิตใหม่ๆ รวมถึงการกระจายสินค้าและเสนอโปรโมชันแก่ผู้ซื้อ Dominant สามารถมีอิทธิพลต่อหน่วยอื่นๆ ภายในฟิลด์ผ่านการใช้ประโยชน์จากข้อจำกัดของหน่วยอื่นๆ ที่หน่วยอื่นไม่สามารถปฏิบัติกิจกรรมบางอย่างได้ Dominant ยังสามารถสร้างความต้องการสินค้าในตลาดให้เพิ่มมากขึ้นซึ่งเป็นการกระจายส่วนแบ่งทางการตลาดให้กับหน่วยอื่นๆ ด้วย เพื่อการยกระดับและปกป้องตำแหน่งให้กับตนเองและหน่วยอื่นที่เป็นพันธมิตรหรือคู่แข่ง

นอกจาก Dominant จะมีอิทธิพลต่อหน่วยอื่นภายในฟิลด์ในเชิงผลประโยชน์ร่วมกันแล้ว Dominant ยังสามารถสร้างความยุ่งยากต่อคู่แข่งได้เช่นเดียวกัน โดยการสร้างอุปสรรคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการตัดราคาและการสร้างเครือข่ายของตนเองให้มีอิทธิพลในการจัดการและควบคุมการค้าภายในฟิลด์ อย่างไรก็ตาม Dominant สามารถถูกท้าทายจากหน่วยที่มีทรัพยากรหรือบทบาทน้อยกว่าก็ได้ โดยใช้วิธีการต่างๆ เช่น การใช้กลยุทธ์ทางการตลาด ไม่ว่าจะเป็นการลดต้นทุนและราคาสินค้า รวมถึงการใช้นวัตกรรมใหม่ๆ

อย่างไรก็ตาม จากความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหน่วยต่างๆ เป็นผลให้เกิดความพยายามในการแข่งขันกันเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ที่ตนเองต้องการ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ผลิตที่จะมีการเฝ้ามองซึ่งกันและกันภายในตลาดการค้า Max Weber เรียกลักษณะดังกล่าวว่า peaceful conflict (ความขัดแย้งแบบสันติ) ซึ่งผู้ผลิตแต่ละฝ่ายมองหาโอกาสและผลประโยชน์จากผู้ผลิตรายอื่น โดยพยายามสร้างพันธมิตรคู่ค้ากับผู้ที่สามารถทำงานร่วมกับตนเองได้ เพื่อรวมกันเป็นกลุ่มขนาดใหญ่มาใช้ต่อสู้และต่อรองกับคู่แข่งฝ่ายตรงข้าม ในทางตรงกันข้าม ผู้ผลิตมักลดระดับความสัมพันธ์กับผู้ผลิตที่ผลิตสินค้าและบริการชนิดเดียวกัน เช่น ผู้ผลิตผงซักฟอกยี่ห้อ ก สร้างความสัมพันธ์กับผู้ผลิตน้ำยาล้างจานยี่ห้อ ข เพื่อใช้เป็นโปรโมชั่นสำหรับลูกค้า แต่ผู้ผลิตจะลดความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือกับผู้ผลิตที่ผลิตสินค้าและบริการชนิดเดียวกัน ยกเว้นในบางกรณีที่ผู้ผลิตสินค้าชนิดเดียวกันจำเป็นต้องร่วมมือกัน เช่น การกำหนดราคาสินค้าหรือการลดราคาสินค้าที่ต้องมีการต่อรองราคากันเพื่อหาจุดสมดุลระหว่างผู้ผลิตขนาดใหญ่กับผู้ผลิตขนาดเล็ก เพื่อป้องกันมิให้เกิดการหยุดชะงักในการดำเนินกิจกรรม เป็นต้น ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้ผลิต ตลาดจึงเป็นเรื่องการผลิตซ้ำโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้ผลิตรายอื่นที่พัฒนาบทบาทจากการสังเกตการณ์พฤติกรรมซึ่งกันและกัน โดยแต่ละฝ่ายต่างตีความพฤติกรรมและสัญลักษณ์ของอีกฝ่ายหนึ่งจนพัฒนาเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นมุมมองของตลาดที่แตกต่างจากเศรษฐกิจกระแสหลัก แบบแผนความสัมพันธ์เหล่านั้นมิได้กำหนดบทบาทหน้าที่อย่างเป็นทางการแต่กลับเปิดโอกาสให้มีความยืดหยุ่นกันได้

เนื่องจากฟิลด์มีลักษณะเป็นระบบเปิด ทำให้อาจมีหน่วยใหม่ๆ เข้าสู่ฟิลด์ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ภายในฟิลด์เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีหรือส่วนแบ่งทางการตลาดที่มีบทบาทต่อตำแหน่งต่างๆ ภายในฟิลด์ กล่าวคือ หน่วยที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตสินค้าและบริการจะทำให้ปริมาณสินค้าเพิ่มมากขึ้นจนส่งผลให้มีโอกาสขายสินค้าได้มากขึ้น และทำให้หน่วยของตนกลายเป็น Dominant ใหม่ขึ้นมา ทำลายหน่วยเก่าได้

ฟิลด์ทางเศรษฐกิจยังสามารถมีความสัมพันธ์กับฟิลด์อื่นๆ ในเชิงความร่วมมือและขัดแย้งกันได้อีกด้วย เช่น ฟิลด์ฟิลด์ทางเศรษฐกิจมักมีการแข่งขันกับอำนาจของรัฐที่ปรากฏอยู่ในฟิลด์ทางการเมือง โดยเฉพาะเรื่องอำนาจ กฎระเบียบและสิทธิทรัพย์สิน รัฐพยายามออกกฎเกณฑ์ที่ทำให้ฟิลด์ทางเศรษฐกิจต้องผูกพันกับสังคม แต่บางครั้งหน่วยงานต่างๆ ภายในฟิลด์ทางด้านเศรษฐกิจก็สามารถแก้ไขกฎเกณฑ์ให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเองด้วย โดยเฉพาะหน่วย Dominant ที่มักใช้ทุนทางสังคม (เครือข่ายทางสังคมระหว่างหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง) เป็นเครื่องมือในการกดดันอำนาจของรัฐ

โครงสร้างของฟิลด์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องของการกระจายทรัพยากรในแต่ละสถานภาพหรือตำแหน่งของหน่วยงานๆ ในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งหน่วยที่มีทรัพยากรมากจะมีอำนาจในการควบคุมหน่วยที่มีทรัพยากรน้อยกว่า โดยการออกกฎกติกาให้หน่วยอื่นๆ ปฏิบัติตาม รวมถึงมีอิทธิพลในการแก้ไขสภาพแวดล้อมและสร้างข้อจำกัดให้หน่วยอื่นๆ ในขณะที่เดียวกันฟิลด์จะมีการผลิตซ้ำโครงสร้างของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการกระจายของทรัพยากร ทุน และโอกาสของความสำเร็จ โดยผ่านกลไกต่างๆ เช่น การควบคุมราคา การแสวงหาข้อมูลจากหน่วยที่เป็นคู่แข่ง โดยเฉพาะ Dominant ที่สร้างพยายามอุปสรรคต่อหน่วยใหม่ๆ ที่จะเข้ามาแสวงหาประโยชน์ในขณะเดียวกันจะพยายามรักษาผลประโยชน์ของตนเองไว้

จากที่กล่าวมาเป็นการมองฟิลด์ทางเศรษฐกิจในด้านแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานๆ แต่เมื่อเน้นการพิจารณาเพียงหน่วยอย่างเดียว พบว่า การศึกษาเกี่ยวกับหน่วยในฟิลด์ทางด้านเศรษฐกิจในอดีตจะมองพฤติกรรมทางเศรษฐกิจว่าเกิดจากการคิดคำนวณและหาทางเลือกที่ดีที่สุดเท่านั้น แต่งานศึกษาของ Bourdieu ได้นำเอาแนวคิดฮาบิทัสมาใช้ศึกษาหน่วยต่างๆ ภายในฟิลด์ โดยมองว่าหน่วยเหล่านั้นมีความเป็นอิสระในตัวเอง ซึ่งหน่วยต่างๆ จะมีฮาบิทัสเป็นของตัวเองแม้ว่าจะอยู่ในฟิลด์เดียวกันก็ตาม ฮาบิทัสเป็นคุณลักษณะของหน่วยต่างๆ หรือปัจเจกบุคคลที่มีความเป็นสังคมผ่านการถ่ายทอดและการรับรู้จากผลผลิตของกลุ่มคนและโครงสร้างของสังคม รวมถึงเอาภูมิหลังและประสบการณ์ในอดีตของตนเองมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ฮาบิทัสจึงมีลักษณะครอบคลุมในเชิงวัตถุนิยม (อิทธิพลจากโครงสร้างสังคม) และอัตวิสัย (ภูมิหลังและประสบการณ์ส่วนบุคคล รวมถึงการตีความโครงสร้างสังคมที่แตกต่างกัน)

เมื่อเป็นเช่นนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของหน่วยต่างๆ จึงไม่จำเป็นต้องเกิดจากการใช้หลักเหตุผลเสมอไป แต่เกิดจากฮาบิทัสที่เป็นการกระทำที่ตอบโต้ต่อเหตุการณ์โดยทันที มีการใช้ความคิดในการเลือกแ่งมุมที่มีประโยชน์โดยเชื่อมโยงเหตุการณ์ในอดีตกับผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังนั้น การกระทำจึงไม่ได้เกิดจากการปฏิบัติตามสถานภาพที่ถือครองและเหตุการณ์เฉพาะหน้า

เท่านั้น แต่ยังสามารถรับอิทธิพลจากเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตด้วย ดังนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจในมุมมองทางสังคมวิทยาจึงเกิดจากฮาบิทัสที่มีอยู่ในแต่ละหน่วยซึ่งเป็นผลผลิตจากทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมควบคู่กันไป สำหรับหน่วยที่ถือครองสถานภาพเหมือนกันหรืออยู่ในชนชั้นระดับที่ใกล้เคียงกันก็มีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมเหมือนกัน เนื่องจากหน่วยดังกล่าวมีโอกาสที่จะเผชิญหน้าต่อสถานการณ์และการแก้ปัญหาที่คล้ายคลึงกันส่งผลให้มีฮาบิทัสที่ใกล้เคียงกันทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกมามีความใกล้เคียงกันด้วย ดังเช่น พฤติกรรมของผู้ชายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จะมีความคล้ายคลึงกันแต่อาจจะแตกต่างกันไปตามบริบทของสถานที่และประสบการณ์ในอดีต เช่น การหลบหนีจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มาทำการตรวจสอบพื้นที่ ผู้ชายสามารถตอบโต้ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างอัตโนมัติโดยรวบรวมประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ หรือการไม่ขายสินค้าให้แก่บุคคลที่คาดว่าจะเป็นเจ้าของรัฐที่ปลอมตัวมา พฤติกรรมดังกล่าวเกิดจากผู้ชายใช้ฮาบิทัสเป็นแนวทางในการกำหนดพฤติกรรมว่าในสถานการณ์ดังกล่าวควรปฏิบัติตัวอย่างไร

สำหรับงานศึกษากิจการทางเศรษฐกิจของ Bourdieu ผู้วิจัยนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ในประเด็นเกี่ยวกับฮาบิทัสที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการในการแสดงออกของกลุ่มผู้ชาย ซึ่งผู้ชายจะต้องคำนึงถึงทรัพยากรหรือทุนที่ตนเองมีอยู่ในการสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะผู้ชายรายอื่นและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้พฤติกรรมการของผู้ชายจะมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับฮาบิทัสและทุน ประเด็นเรื่องโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องหรือฟิลด์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ซึ่งโครงสร้างเหล่านั้นสะท้อนให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์

ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ถือว่าเป็นฟิลด์ทางเศรษฐกิจประเภทหนึ่งที่มีการปฏิสังสรรค์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้ซื้อ รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะใช้ทรัพยากรที่ต่างกันนำเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเพื่อเป้าหมายในการแสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจดังกล่าว กลุ่มคนที่มีทรัพยากรมากกว่าจะมีความสามารถในการควบคุมกิจกรรมและกฎเกณฑ์ต่างๆ ภายในตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ดังเช่น ภายในกลุ่มผู้ชายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จะประกอบไปด้วยผู้ชายขนาดใหญ่และผู้ชายรายย่อย ซึ่งผู้ชายรายใหญ่จะมีความสามารถในการกำหนดราคาขายในตลาดได้ และผู้ชายรายย่อยต้องปฏิบัติตาม อย่างไรก็ตาม ผู้ชายรายย่อยสามารถสร้างอำนาจของตนเองให้มากขึ้นได้โดยการขายซีดีภาพยนตร์และเพลงใหม่ๆ ที่ผู้ชายรายใหญ่ยังไม่มี ซึ่งจะเป็นการยกระดับสถานภาพของตนเองให้สูงขึ้นโดยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดังนั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายแต่ละรายจึงมีทั้งความร่วมมือและขัดแย้งกัน เพื่อให้ธุรกิจของตนเองสามารถอยู่รอดได้

เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมการขายของผู้ชายแต่ละคน พบว่า การตัดสินใจในการกระทำต่างๆ เป็นสิ่งที่มีประวัติศาสตร์ในตัวเอง ไม่ได้เกิดขึ้นจากเหตุการณ์เฉพาะหน้าเท่านั้น โดยผู้ชายแต่ละคนผ่านปฏิบัติการในการขายซีดีมาหลายครั้งและซึมซับเทคนิคการขายจนกลายเป็นฮาบิทัสที่มีอยู่ภายในตัวเอง และเมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น ผู้ชายซีดีละเมียดลิขสิทธิ์จะใช้ฮาบิทัสเป็นวัตถุดิบพร้อมกับความสามารถ สติปัญญา และไหวพริบปฏิภาณในการตอบโต้สถานการณ์เฉพาะหน้าที่จะเกิดขึ้น รวมถึงการใช้ทุนที่มีอยู่ในการแสดงออกทางปฏิบัติการหรือพฤติกรรมของผู้ชายด้วย เช่น ในช่วงแรกผู้ชายมักนำเอาซีดีละเมียดลิขสิทธิ์มาวางขายอย่างโจ่งแจ้งจนถูกเจ้าหน้าที่จับกุม หลังจากถูกจับกุมแล้ว ผู้ชายจะเรียนรู้เทคนิคในการขายซึ่งเป็นฮาบิทัสที่มีอยู่ภายในตนเองโดยการไม่นำเอาซีดีละเมียดลิขสิทธิ์มาวางขายภายในร้าน แต่จะนำปกซีดีมาวางไว้ที่ร้านแทนเพื่อให้ลูกค้าเลือก เมื่อลูกค้าเลือกซีดีตามที่ต้องการแล้วผู้ชายจะเดินไปเอาสินค้าจากสถานที่อื่น ดังนั้น หากเจ้าหน้าที่มาทำการตรวจค้นก็จะไม่พบของกลาง ทำให้ลดระดับความรุนแรงในการลงโทษ เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้ชายมีการเปลี่ยนแปลงฮาบิทัสในกรณีที่ฮาบิทัสแบบเก่าไม่สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องฮาบิทัส ฟิลด์และปฏิบัติการของ Bourdieu เป็นแนวทางในการศึกษาผู้ที่เกี่ยวข้องกับการซื้อขายซีดีละเมียดลิขสิทธิ์ โดยเน้นไปที่ผู้ชายซีดีละเมียดลิขสิทธิ์ที่มี ภูมิหลังและประสบการณ์ในการขายสินค้าหลากหลายสถานการณ์ ตลอดจนอุปสรรคและปัญหาในการประกอบอาชีพ วิธีการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ต้องเผชิญจากการประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย รวมถึงการศึกษากระบวนการซื้อขายเพื่อค้นหาโครงสร้างความคิดของผู้ชายที่มีต่อตลาดซีดีละเมียดลิขสิทธิ์ด้วย โดยการสัมภาษณ์และสังเกตทั้งอากัปกิริยา สีหน้าและท่าทาง นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังทำการค้นหาโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการซื้อขายซีดีละเมียดลิขสิทธิ์ด้วยว่าประกอบด้วยกลุ่มบุคคลใดบ้าง มีรูปแบบความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือหรือขัดแย้งต่อกันอย่างไรบ้างที่แตกต่างหรือเหมือนกันกับธุรกิจประเภทอื่นๆ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ธุรกิจเกี่ยวกับซีดีละเมียดลิขสิทธิ์ยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัย ผู้วิจัยพบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสินค้าละเมียดลิขสิทธิ์ โดยเฉพาะซีดีละเมียดลิขสิทธิ์จำพวกภาพยนตร์และเพลงเป็นจำนวนมาก โดย

ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการสำรวจทัศนคติ ความคิดเห็นและพฤติกรรมของการซื้อชายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ และการสำรวจปัญหาของเจ้าหน้าที่ของรัฐในการจับกุมผู้ประกอบการที่ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวกับความคิดเห็นของบุคคลที่มีต่อการซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ได้แก่ งานของ จันทรจิรา วีระยุทธวิไล (2544); ฉัตรประชา จินดาวงศ์ (2550) และ ปันดดา ดัชชานนท์ (2546)

งานวิจัยของจันทรจิรา วีระยุทธวิไล (2544) ศึกษาเรื่อง “ทัศนคติและพฤติกรรมการเลือกซื้อแผ่นคอมแพ็คดิสก์ (Compact Disc) ที่ละเมิดลิขสิทธิ์ด้านเพลงและภาพยนตร์ของเยาวชน ในเขตกรุงเทพมหานคร” เป็นงานวิจัยที่สำรวจทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ซื้อสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ รวมถึงค้นหปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกซื้อสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณ ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถาม สำหรับกลุ่มตัวอย่างเป็นเยาวชนที่มีอายุ 15-30 ปีที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 400 คน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นผู้ซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ โดยเฉพาะเพศชาย กลุ่มอายุ 21-25 ปี กลุ่มที่มีการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรี กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพแล้ว และกลุ่มคนที่มีรายได้สูงกว่า 25,000 บาท เป็นกลุ่มที่มีการเลือกซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์มากกว่ากลุ่มอื่นๆ โดยกลุ่มตัวอย่างเหล่านี้ให้เหตุผลหลักที่ทำให้ซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ทั้งๆ ที่เป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย ได้แก่ ราคาของซีดีละเมิดลิขสิทธิ์มีราคาถูกกว่าซีดีที่มีลิขสิทธิ์ ซีดีละเมิดลิขสิทธิ์มีภาพยนตร์หรือเพลงให้เลือกตามความต้องการ และหาซื้อได้ง่าย รวมถึงการได้รับอิทธิพลจากบุคคลอื่นๆ เช่น ญาติ และเพื่อนให้ไปซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์

ส่วนทัศนคติของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ หากพิจารณาทัศนคติโดยรวมพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติที่เป็นกลาง แต่เมื่อพิจารณาทัศนคติแยกเฉพาะด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติทางลบต่อการผลิต การซื้อ และการขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ในทางกลับกันกลุ่มตัวอย่างกลับมีทัศนคติด้านบวกต่อราคาและคุณภาพของซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ กล่าวได้ว่า แม้ว่ากลุ่มตัวอย่างจะมีความคิดเห็นทางลบต่อการผลิต การซื้อและการขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ แต่ราคาและคุณภาพของซีดีละเมิดลิขสิทธิ์กลับมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อมากกว่า จึงทำให้กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังคงเลือกซื้อซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ต่อไป

งานวิจัยของฉัตรประชา จินดาวงศ์ (2550) ที่ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อภาพยนตร์ละเมิดลิขสิทธิ์ของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร” เป็นการสำรวจความคิดเห็นของผู้ซื้อสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์เพื่ออธิบายปัจจัยที่ทำให้ประชาชนไปซื้อสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์มากกว่าที่จะเป็นสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ สาเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาชนเลือกซื้อสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ คือ ราคาของสินค้า เนื่องจากสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์มีราคาถูกกว่าสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ ส่วนใหญ่สินค้านั้น

โดยเฉพาะภาพยนตร์ส่วนใหญ่จะซื้อมาดูเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เมื่อดูเสร็จแล้วก็อาจจะทิ้งหรือขายต่อให้คนอื่น ดังนั้น การซื้อภาพยนตร์ที่มีลิขสิทธิ์จึงมักเป็นเรื่องที่ตนเองประทับใจและต้องการเก็บไว้เป็นของที่ระลึก ส่วนปัจจัยด้านช่องทางในการจำหน่าย พบว่า สินค้าละเมิดลิขสิทธิ์วางขายกันอย่างเกลื่อนกลาด ไม่ว่าจะเป็นสะพานลอย แผงร้านค้าทั่วๆ ไป หรือในห้างสรรพสินค้า หรือแม้กระทั่งทางการสั่งซื้อทางอินเทอร์เน็ตทำให้ประชาชนมองว่าเป็นเรื่องปกติและสามารถซื้อสินค้าได้ตามปกติ

งานวิจัยเรื่อง “การเปิดรับข่าวสาร ความรู้ และทัศนคติของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์” ของ ปันดดา ดัชชานนท์ (2546) เป็นงานที่ศึกษาพฤติกรรมของการรับข่าวสารเกี่ยวกับซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์ รวมถึงระดับความรู้และทัศนคติของประชาชนที่มีต่อซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์ กลุ่มตัวอย่างรับรู้ว่ามีซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย เนื่องจากได้รับข่าวสารจากสื่อต่างๆ ที่เสนอข่าวการปราบปรามของเจ้าหน้าที่ตำรวจที่มีต่อผู้ลักลอบขายซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์อย่างเข้มงวด ส่วนทัศนคติของประชาชนที่มีต่อซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์โดยเฉพาะในด้านราคา พบว่า ปัจจัยด้านราคาส่งผลต่อการซื้อขายซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์ เพราะสินค้านี้มีราคาถูกกว่าแม้ว่าคุณภาพของสินค้าอาจจะไม่ดีเท่าซีดีเพลงที่มีลิขสิทธิ์ก็ตาม นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างยังมีความคิดเห็นว่าควรลดราคาของซีดีเพลงที่ถูกกฎหมายเพื่อป้องกันมิให้คนหันไปซื้อซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์เพราะการซื้อซีดีเพลงละเมิดลิขสิทธิ์จะทำให้ผู้สร้างสรรค์ผลงานขาดกำลังใจที่จะผลิตผลงานออกมา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นต่างๆ ของผู้ขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ประกอบไปด้วย งานของ พ.ต.ท. สุรพงษ์ ถนอมจิตร (2544) และ สิบตำรวจโทเชวงวิทย์ เฉยยังยืน (2549)

ส่วนงานวิจัยเรื่อง “อาชญากรรมทางเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีสินค้าที่ละเมิดลิขสิทธิ์” ของ พ.ต.ท. สุรพงษ์ ถนอมจิตร (2544) เป็นงานวิจัยที่ศึกษากลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ เฉพาะแผ่นซีดี และ/หรือ แผ่นวีซีดีที่ถูกจับกุม และตกเป็นผู้ต้องหาถูกดำเนินคดีความผิดตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับผู้กระทำความผิดต่อการขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ และศึกษาทัศนคติของผู้ขายที่มีต่อการบังคับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์จำนวน 120 คน ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุต่ำกว่า 31 ปี ระดับการศึกษาต่ำกว่าระดับปริญญาตรี และมีรายได้จากการขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์เป็นจำนวนเงินที่มากกว่า 20,000 บาทขึ้นไป สำหรับปัจจัยที่เป็นตัวกระตุ้นให้ผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ยังคงประกอบธุรกิจผิดกฎหมายอยู่ เนื่องจากการขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ให้ผลตอบแทนจากการขายและมีปริมาณการขายมากกว่าสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ ส่วนการลงทุนต่อสินค้า

ละเมิดลิขสิทธิ์ใช้เงินลงทุนต่ำกว่า และสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์สร้างความพึงพอใจต่อผู้ซื้อมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ นอกจากนี้ผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ยังมองว่า กิจกรรมการขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ไม่ได้ก่อให้เกิดผลเสียต่อสังคม ไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนกับคนอื่น และคิดว่าเป็นความผิดที่ไม่ชัดเจน อีกทั้งผู้ขายยังรู้วิธีการที่จะหลีกเลี่ยงการจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อป้องกันการถูกจับกุม และแม้ว่าจะถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐ แต่อัตรารโทษที่จะได้รับก็ไม่รุนแรงมากนัก ผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์จึงกล้าที่จะขายสินค้าต่อไป

งานวิจัยของพ.ต.ท. สุรพงษ์ ถนอมจิตร มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของสืบตำรวจโท เสงวีวิทย์ เฉยยังยืน (2549) ที่ศึกษาเรื่อง “สาเหตุของการกระทำความผิดในคดีละเมิดลิขสิทธิ์งานสิ่งบันเทิงเสียงประเภท MP3: ศึกษากรณีผู้ต้องหาของกองบังคับการปราบปรามอาชญากรรมทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี” ใช้วิธีการสำรวจจากแบบสอบถามกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ต้องหาของกองบังคับการปราบปรามอาชญากรรมทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในข้อหากระทำการละเมิดลิขสิทธิ์งานสิ่งบันเทิงเสียงประเภท MP3 ในฐานะผู้จำหน่ายซึ่งได้เจรจาอมความกับผู้เสียหาย พบว่า การขายสินค้าประเภท MP3 ใช้เงินลงทุนไม่มากแต่กลับได้กำไรจำนวนมหาศาล และกลุ่มลูกค้าที่ต้องการซื้อสินค้า MP3 มีเป็นจำนวนมากเพราะมีราคาต่ำกว่า มีเพลงหลากหลายและสามารถเลือกได้ตามความต้องการมากกว่าสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ ส่วนอัตราโทษสำหรับผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ยังไม่รุนแรงเท่าที่ควร อีกทั้งผู้เสียหายกับผู้จำหน่ายสามารถเจรจาอมความได้ หรืออาจถูกปรับเพียงอย่างเดียว ผู้ขายจะเรียนรู้ประสบการณ์ที่โดนจับกุมเพื่อเป็นแนวทางในการหลบเลี่ยงกฎหมายต่อไป จากปัจจัยดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ที่ได้จากการขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ที่มากกว่าสินค้าที่มีลิขสิทธิ์ และอัตราโทษที่ไม่รุนแรงเท่าที่ควรจึงทำให้การขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคม

เมื่อพิจารณาพฤติกรรมของผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ พบว่า ผู้ขายมักจำหน่ายในสถานที่ที่มีคนพลุกพล่าน สามารถมองเห็นได้ง่าย แม้ว่าจะถูกจับกุมแต่ก็คุ้มค่ากับผลประโยชน์ที่ได้รับ ส่วนสินค้าที่นำมาขายนั้น ผู้ขายไม่ได้ผลิตเองแต่เป็นเพียงผู้รับสินค้ามาจำหน่ายเท่านั้น เนื่องจากไม่ต้องเสียเวลาในการผลิตสินค้าเอง สำหรับกลยุทธ์ที่ใช้ในการขาย พบว่า ผู้ขายจะเก็บแผ่น MP3 ไว้อย่างมิดชิดแล้วนำปคมาวางเพื่อให้ลูกค้าคัดเลือก หากเจ้าหน้าที่รัฐมาตรวจก็จะไม่พบหลักฐานในการเอาผิดระดับรุนแรงได้ นับว่าเป็นวิธีการเอาตัวรอดจากการโดนลงโทษสถานหนักอย่างหนึ่ง

ในส่วนงานวิจัยของชาญณรงค์ ขนาดนิต (2543) ศึกษา “ปัญหาในการปราบปรามการกระทำความผิดการละเมิดลิขสิทธิ์” ศึกษาเฉพาะเจ้าหน้าที่ตำรวจในเขตกรุงเทพมหานคร เป็นการสำรวจ

ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ปราบปรามผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ ซึ่งพบว่า ผู้มีอิทธิพล และผลประโยชน์นอกกฎหมายที่คุ้มครองผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์เป็นปัญหาสำคัญในการปฏิบัติงาน เนื่องจากในแต่ละปีสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์มีมูลค่ารวมกันหลายพันล้านบาท ทำให้มีบุคคลผู้มีอิทธิพลทางการเงิน เศรษฐกิจ และการเมือง รวมถึงผู้มีอำนาจและตำแหน่งหน้าที่ทางราชการเข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจผิดกฎหมายนี้เป็นจำนวนมาก เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ในการปราบปรามจึงประสบปัญหาในการปฏิบัติงานเป็นอย่างมาก ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดองค์กรอาชญากรรมที่มีเครือข่าย โดยสังเกตได้จากการจับกุมแหล่งผลิตสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ซึ่งพบว่ามีอุปกรณ์และเครื่องจักรที่ทันสมัย สามารถผลิตได้เป็นจำนวนมาก โดยมีความร่วมมือและคุ้มครองจากบุคคลที่เป็นทั้งข้าราชการระดับสูงและนักการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ ทำให้ไม่สามารถปราบปรามได้อย่างเด็ดขาด นอกจากนี้ปัญหาจากผู้มีอิทธิพลและผลประโยชน์นอกกฎหมายแล้ว เจ้าหน้าที่ตำรวจยังประสบปัญหาในด้านการตรวจค้น การจับกุม และการสืบสวนสอบสวนด้วย ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากผู้ขายสินค้ามิได้นำสินค้าออกมวางขายบนแผงโดยในร้าน มีแต่เพียงปกเท่านั้นซึ่งไม่สามารถเอาผิดได้ อีกทั้งผู้ขายมักเป็นบุคคลที่นำสินค้ามาจำหน่ายต่อ จึงไม่สามารถขยายผลสืบสวนสอบสวนเพิ่มเติมได้ เพราะผู้ขายส่วนใหญ่มักไม่รู้แหล่งผลิตหรือไม่บอกข้อมูลเนื่องจากเกรงกลัวกลุ่มผู้มีอิทธิพล

นอกจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจความคิดเห็นและทัศนคติที่มีต่อการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์จากมุมมองของทั้งผู้ซื้อและผู้ขายแล้ว ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายและมาตรการคุ้มครองสินค้าหรือผลงานที่มีลิขสิทธิ์ด้วย ดังเช่น งานศึกษาของ ศักดิ์พงษ์ ผลาศรีโรจน์ (2543) ศึกษา “มาตรการคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์ในงานสิ่งบันทึกเสียงจากการละเมิดโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่” มีวัตถุประสงค์ คือ มุ่งศึกษาแนวทางการให้ความคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์จากการละเมิดโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อป้องกันมิให้มีการละเมิดลิขสิทธิ์ โดยศึกษาจากอนุสัญญาระหว่างประเทศ และกฎหมายของต่างประเทศที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์ พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 กฎหมาย กฎกระทรวงและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยว่า ได้ให้ความคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์ในงานสิ่งบันทึกเสียงจากการละเมิดโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่เพียงพอหรือไม่ จากการศึกษาพบว่า พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ได้ให้ความคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์เพียงพอแล้ว แต่พระราชบัญญัติ กฎกระทรวง ระเบียบที่เกี่ยวข้องกับมาตรการคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์ในงานสิ่งบันทึกเสียงยังไม่เพียงพอจึงควรบัญญัติกฎหมายเฉพาะขึ้นมาใหม่ให้ชัดเจนหรือปรับปรุงแก้ไขกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องซึ่งใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้ความคุ้มครองเจ้าของลิขสิทธิ์จากการละเมิดลิขสิทธิ์โดยเทคโนโลยีสมัยใหม่มี

ประสิทธิภาพ โดยกำหนดถึงมาตรการการควบคุมการผลิต การควบคุมการนำเข้าวัตถุดิบ การกำหนดหมายเลขโรงงานและการกำหนดอำนาจการตรวจค้นในเวลากลางคืนของพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งในขณะนี้ควรบัญญัติเป็นกฎหมายภายในประเทศก่อน แต่ในอนาคตต้องผลักดันให้เป็นการคุ้มครองระหว่างประเทศในรูปสนธิสัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศ เนื่องจากปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาของประเทศต่างๆ ทั่วโลก ไม่ใช่ประเทศไทยใดประเทศหนึ่ง

ภิรมย์ อยู่คง (2540) ศึกษาเรื่อง “นโยบายการป้องปราบการละเมิดลิขสิทธิ์วีดีโอเทปในประเทศไทยและประสิทธิภาพในการนำไปปฏิบัติ” จากการศึกษาพบว่า นโยบายในการป้องปราบปรามการละเมิดวีดีโอเทปในประเทศไทยเกิดจากผลกระทบระหว่างประเทศ โดยให้ประเทศไทยร่วมมือในการกวาดล้าง ปราบปรามโดยเฉพาะสิทธิบัตร การบังคับใช้กฎหมายลิขสิทธิ์ และเครื่องหมายการค้า ซึ่งถ้าประเทศไทยไม่ร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาจะถูกเพิกถอนสิทธิพิเศษทางศุลกากรกับสินค้าส่งออกของไทยหลายรายการ จึงมีการออกพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 รองรับซึ่งก่อนหน้านี้มีพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2521 บังคับใช้แล้ว แต่เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลแต่ละครั้งจะไม่มีกำหนดนโยบายหรือแถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างชัดเจนและต่อเนื่องกันมา การนำนโยบายไปปฏิบัติมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระดับกระทรวง คือ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงการคลัง ขั้นตอนและระเบียบวิธีปฏิบัติยังขาดความคล่องตัว และขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับกฎหมายที่ใช้เป็นเครื่องมือในการป้องปราบ พบว่า มีช่องว่างบางประการเป็นเหตุให้ผู้กระทำผิดไม่เข็ดหลาบและยังมีการกระทำผิดอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงควรกำหนดนโยบายให้ชัดเจน และสานต่อนโยบายทุกรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศ จากนั้นหน่วยงานที่นำนโยบายไปปฏิบัติควรให้กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์เป็นผู้จัดทำแผนปฏิบัติงานร่วมเพียงหน่วยงานเดียว ส่วนหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องให้ปฏิบัติตามอำนาจและหน้าที่ ตามตำแหน่งที่กำหนดในแผนงานดังกล่าว เพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

งานศึกษาเกี่ยวกับสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ส่วนใหญ่เป็นเพียงการสำรวจความคิดเห็นทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ซื้อและขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ รวมถึงงานที่แสดงให้เห็นปัญหาของการปฏิบัติงานด้านการปราบปรามผู้ขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์และความบกพร่องทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่างานวิจัยเหล่านี้ยังไม่สามารถอธิบายภาพปรากฏการณ์ของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ได้ครอบคลุมและขาดมิติทางด้านสังคม ผู้วิจัยจึงมีความพยายามหางานวิจัยที่น่าจะให้ภาพของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรมเศรษฐกิจ

นอกระบบ แต่ผู้วิจัยไม่พบงานวิจัยทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวกับตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เลย ผู้วิจัยจึงศึกษางานวิจัยที่สามารถให้ภาพของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบในมิติสังคมวิทยาไว้ ดังต่อไปนี้

สิรินาฏ ศิริสุนทร (2549: บทคัดย่อ) ศึกษา "วิถีชีวิตคนขายพวงมาลัย" เป็นงานศึกษาวิถีชีวิตของคนขายพวงมาลัย ซึ่งอาชีพขายพวงมาลัยจัดว่าเป็นอาชีพหนึ่งในกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบ เพราะไม่มีการเก็บภาษี คนขายพวงมาลัยเป็นอาชีพของคนจนที่อาศัยอยู่ในเมืองที่ขาดโอกาสทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง จากความเจริญเติบโตของเมืองทำให้คนจนเมืองต้องอาศัยกลวิธีในการขายพวงมาลัยตามแยกสัญญาณไฟจราจร โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อของกลุ่มลูกค้าที่ใช้รถเป็นพาหนะที่ต้องการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ คนขายพวงมาลัยจะเลือกใช้เทคนิคการปรับตัวในการขายให้เหมาะสมกับตนเองมากที่สุด นอกจากนี้แล้ว อาชีพขายพวงมาลัยยังมีการถ่ายทอดความรู้และทักษะในการขายให้กับสมาชิกในครอบครัว ซึ่งทำให้อาชีพขายพวงมาลัยสามารถขายได้ทั้งรุ่นลูกรุ่นหลาน

งานวิจัยของปณิธิ สุขสมบุรณ์ (2545) ที่ศึกษาเรื่อง "เครือข่ายทางสังคมและการแสวงหาทางเลือกของแม่ค้าหาบเร่ แผงลอย: กรณีศึกษาแม่ค้าหาบเร่ แผงลอยชาวอีสานที่อาศัยอยู่ในชุมชนนางเลิ้ง" ซึ่งอาชีพหาบเร่ แผงลอยจัดว่าเป็นหนึ่งในอาชีพที่อยู่ในภาคเศรษฐกิจนอกระบบที่เป็นการขายสินค้าที่ถูกกฎหมายแต่ไม่มีการดำเนินการจัดเก็บภาษี วัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาวิถีชีวิตของผู้หญิงที่ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองที่ประกอบอาชีพค้าขายหาบเร่ แผงลอย รวมถึงการปรับตัวเพื่อจัดการกับบทบาทในครอบครัวและบทบาททางเศรษฐกิจ ตลอดจนศึกษาบทบาทของเครือข่ายของแม่ค้าหาบเร่ แผงลอยที่มีส่วนช่วยเหลือและให้การสนับสนุนในการค้าขายและดำรงชีวิตของแม่ค้าหาบเร่ แผงลอย จากการศึกษาพบว่า ผู้หญิงที่ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ได้รับการช่วยเหลือจากเครือข่ายที่มีทั้งเครือญาติและญาติเสมือน รวมถึงเครือข่ายจากแม่ค้าหาบเร่ แผงลอย เครือข่ายเงินกู้ แห้วและการพนัน เครือข่ายเหล่านี้จะมีอิทธิพลต่อการเลือกประกอบอาชีพ ตลอดจนช่วยเหลือ แนะนำทางเลือกและการปรับตัวต่างๆ เมื่อผู้หญิงเหล่านั้นต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการทำงานและการดำรงชีวิต นอกจากนี้เครือข่ายที่อยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว ผู้หญิงยังคงมีการติดต่อกับญาติพี่น้องที่อยู่ในชนบทด้วย เมื่อผู้หญิงได้เข้ามาทำงานแล้วมีครอบครัว ผู้หญิงจะต้องมีการจัดการความขัดแย้งระหว่างบทบาทของการเป็นภรรยาและเป็นแม่ภายในครอบครัวกับบทบาทของการเป็นผู้หารายได้ให้กับครอบครัวเพื่อให้เกิดความสมดุล

นอกจากงานวิจัยทางด้านสังคมเกี่ยวกับอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบที่ศึกษาวิถีชีวิต การปรับตัว ตลอดจนปัญหาอุปสรรคที่ผู้ประกอบการอาชีพต้องเผชิญแล้ว ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีต่อการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบด้วย ดังเช่นงานของ

กฤษณศักดิ์ เจริญธรรม (2545) ศึกษาเรื่อง “ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ เทศกิจ สำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรณีศึกษาการควบคุมจัดระเบียบผู้ค้าหาบเร่-แผงลอย บริเวณคลองถม” จากการศึกษาพบว่า เจ้าหน้าที่เทศกิจมีปัญหาในการปฏิบัติงานเนื่องจากตัวบทกฎหมายที่ไม่เอื้อให้เจ้าหน้าที่เทศกิจสามารถปฏิบัติงานได้ลุล่วง รวมถึงปัญหายังเกิดขึ้นมาจากการที่เจ้าหน้าที่เทศกิจไม่มีความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่และภารกิจของเจ้าหน้าที่เทศกิจ และประสบกับปัญหาจากการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ และผู้ปฏิบัติงานฝ่ายอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ นอกเหนือจากนั้น เจ้าหน้าที่เทศกิจยังพบปัญหาจากกลุ่มผู้มีอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ที่แผ่ขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ครอบคลุมผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายการเมือง ฝ่ายประจำและกลุ่มผู้ค้าหาบเร่ แผงลอย

จากงานวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยยังไม่พบการศึกษาในลักษณะเดียวกับที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา นั่นคือ การศึกษามิติทางด้านประวัติศาสตร์และสังคมของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ มีเพียงงานวิจัยที่เน้นเพียงมุมมองทางด้านจิตวิทยาของผู้ขายหรือผู้ซื้อเท่านั้น แต่จากงานวิจัยเหล่านั้นสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ เพื่อทำการต่อยอดองค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยามากขึ้น ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบ และแนวคิดเรื่องฮาบิทัส (Habitus) ฟิลด์ (Field) และปฏิบัติการ (Practice) ของ Pierre Bourdieu เพื่ออธิบายโลกของเศรษฐกิจนอกระบบที่เน้นเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในสินค้าที่ผิดกฎหมาย ซึ่งก็คือ ซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ มากกว่าที่จะศึกษาเพียงการสำรวจความคิดเห็น ทศนคติและพฤติกรรมของผู้ซื้อและขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์เพียงเท่านั้น

ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์แสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นในการผลิตซ้ำโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสินค้าที่ผิดกฎหมาย แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับข้อบังคับของสังคม แต่ตลาดนี้ก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้ แสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่ค้ำจุนให้ตลาดนี้ยังสามารถผลิตโครงสร้างความสัมพันธ์ต่อไปได้ แม้ว่าอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาบ้างก็ตาม

สรุปกรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประกอบไปด้วยแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบและแนวคิดเรื่องฮาบิทัส ฟิลด์ และปฏิบัติการ ของ Pierre Bourdieu ร่วมกับงานวิจัยที่ผ่านมามีในอดีต แม้ว่าจะไม่ใช่ประเด็นเดียวกับการศึกษาของผู้วิจัย แต่สามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

เนื่องจากตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมายตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจนอกระบบ ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบในการทำความเข้าใจตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ โดยศึกษาถึงสาเหตุของการขายและซื้อซีดีละเมิด

ลิขสิทธิ์ของผู้ขายและผู้ซื้อทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย รวมถึงศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นผู้ขาย ผู้ซื้อและเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านกระบวนการซื้อขายจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะตัวของตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์

นอกจากการใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจนอกระบบแล้ว ผู้วิจัยยังวิเคราะห์การซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ในมุมมองเชิงประวัติศาสตร์และสังคม โดยการศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผ่านมาเป็นการศึกษาจากแง่มุมของเศรษฐกิจกระแสหลักที่วิเคราะห์เพียงแค่พฤติกรรมการซื้อขายในสถานการณ์หนึ่งๆ เท่านั้น ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดของ Bourdieu ที่เสนอมุมมองใหม่ๆ ต่อการศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ Bourdieu วิเคราะห์เศรษฐกิจกระแสหลักว่าเป็นเพียงการวิเคราะห์พฤติกรรมที่เกิดจากการคำนวณต้นทุนและผลกำไรเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ ล้วนมีประวัติศาสตร์ภายในตัวเอง ก่อนที่บุคคลจะตัดสินใจแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมาได้ ต้องอาศัยประสบการณ์ในอดีต ทักษะและความสามารถในการกระทำ ดังนั้น หากวิเคราะห์พฤติกรรมทางเศรษฐกิจโดยอาศัยแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักเพียงอย่างเดียวไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้ลุ่มลึกเท่าที่ควร

ผู้วิจัยจึงนำเอาแนวคิดเรื่องฮาบิทัส ฟิลด์ และปฏิบัติการเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ โดยผู้วิจัยมองว่าตลาดซีดีละเมิดลิขสิทธิ์เป็นฟิลด์ทางเศรษฐกิจที่ประกอบไปด้วยผู้กระทำในสถานภาพต่างๆ เช่น ผู้ขาย ผู้ซื้อ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมาย¹ ที่เกี่ยวข้องของบุคคลเหล่านี้มีการปฏิสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอาจเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเนื่องจากบุคคลในแต่ละสถานภาพมีทรัพยากรที่แตกต่างกัน และการวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์นั้นไม่สามารถวิเคราะห์จากการคิดคำนวณได้เพียงอย่างเดียว การที่ผู้ขายหรือผู้ซื้อเลือกแสดงพฤติกรรมแบบหนึ่งแบบใดออกมานั้นจะมีฮาบิทัสและกรอบของทรัพยากรเป็นตัวกำหนดแนวทางในการแสดงออก ซึ่งฮาบิทัสหรือโครงสร้างทางความคิดนี้เกิดขึ้นจากการที่ผู้ขายและผู้ซื้อผ่านปฏิบัติการจากกระบวนการแลกเปลี่ยนอยู่บ่อยๆ จนกลายเป็นเหมือนความเคยชินที่ทำให้ผู้ขายและผู้ซื้อทราบว่าหากเกิดสถานการณ์หนึ่งๆ ควรจะปฏิบัติตัวอย่างไร อย่างไรก็ตามหากพฤติกรรมแบบเดิมไม่สามารถจัดการกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ผู้ขายและผู้ซื้อจะมีการปรับเปลี่ยนฮาบิทัสเพื่อให้เข้ากับ

¹ การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ขายกับรัฐจะวิเคราะห์ใน 2 ระดับ คือ ระดับกฎหมาย และระดับของผู้บังคับใช้กฎหมาย (เจ้าหน้าที่ของรัฐ)

สถานการณ์เฉพาะหน้า ดังนั้นฮาบิทัสของผู้ซื้อและผู้ขายจึงสามารถเปลี่ยนแปลงและธำรงโครงสร้างของฟิลด์ได้โดยผ่านปฏิบัติการของกระบวนการซื้อขาย ผู้วิจัยใช้แนวคิดของ Bourdieu เพื่อสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ในแต่ละช่วงเวลาว่าพฤติกรรมของผู้ซื้อและผู้ขายมีลักษณะอย่างไร และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมและกาลเวลาอย่างไรบ้าง ตลอดจนสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์ ซึ่งบุคคลเหล่านั้นมีบทบาทที่แตกต่างกันภายในฟิลด์และมีการก่อรูปและเปลี่ยนแปลงฮาบิทัสผ่านปฏิบัติการในกระบวนการซื้อขายซีดีละเมิดลิขสิทธิ์

สำนักหอสมุด